

K o v á c s I m r e

MAGYAR
FEUDALIZMUS

Magyar
parasztság

CSERÉPFALVI

Copyright
by Cserépfalvi 1943

Felelős kiadó: Csorba Tibor
Antiqua Rt. — F.k.: Wiesmeyer Emil

MAGYARORSZÁG politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedését gyakran illetik — különösen ellenséges részről — a f e u d á l i s jelzővel. Nem a tudományos értelemben vett feudalizmust emlegetik velünk kapcsolatban, mely a hierarchikus személyi függőségen és a föld birtoklásán alapuló uralmi rendszer s mint ilyen már régen a múlté, hanem csak az arra utaló sajtóságos szervezetit nagybirtokokat és a különleges életű poroszlókat. A vádaskodás szerint a magyarországi nagybirtok és a parasztság félreérthetetlenül feudális képié t, hasonmása mncs meg sehol másutt a világon, éppen ezért anakronizmus, és ha idejében jel nem számoljuk, Európa N e m - z e t i P a á r k - j a leszünk, vagy talán már az is vagyunk.

Valóban, ipari termelésünket és kereskedelmi életünket nem tekintve, nagybirtokos-parasztország vagyunk. A trianoni területen másfélezer exkluzív földesúr négymillió kataszteri hóidat mondhat a magáénak s a földművelő társadalom természeti állapotával, hiedelemvilágával, trans-

cendens kapcsolataival, technikai averziójával, pompázó népviseletével és egyéb rekvizitumaival rezervátum-szerű p a r a s z t s á g maradt. Nagybirtok másutt is található. Amerikában, Dél-Afrikában, Ausztráliában többszázezer vagy többmillió holdas jármok vannak, Szovjet-Oroszország némely kolchoza és szovchoza meghaladja a százezer holdat s Anglia, Német-, Francia- és Olaszország területét is tartkítják mezőgazdasági nagyüzemek, de ezek nem hasonlíthatók a keletközépeurópai nagybirtokokhoz. Ellenkező végletként nem állanak velük szemben agrárproletárok, közbül pedig nem helyezkednek el párasatok. A nagybirtok és a parasztság csak Kelet-Közép-Európában határozza meg olyan sajátságosán a társadalom strukturájáí, hogy annak feudális jellege van s ilyen értelemben bármelyik keletközépeurópai nép elmarasztalható a feudalizmus vádjában.

A nagybirtok nyugodtan mellőzhető e kérdés tárgyalásánál, mert törvényes intézkedéssel vagy forradalommal egyik napról a másikra megszüntethető. A paraszti állapot felszámolása azonban már sokkal nehezebb jeladat s parasztok valójában csak Kelet-Közép-Európában élnek

A föld lakóinak kétharmada, 1350 millió ember földmheléssel foglalkozik. Persze nem ugyanazon a kulturális szinten: ebbe a számba beletartozik a legmodernebbül gazdálkodó dán paraszt vagy amerikai farmer és a Pápua-föld emberevéssel nemrégén felhagyott, gyűjtögető, esetleg a kunyhója körül néhány száz négyszögölet primitíven

megművelő bennszülöttje is. A legalsó szintről kiindulva a „földművelők” száma így alakul: 200 millió körül vannak a gyűjtögetés és a rendszeres földművelés közötti határterületen megállapodott gyarmati őslakók, 700 milliónyi lélek él. Ázsia merev társadalmi és uralna szerkezetében, 300 millió az amerikai, ausztráliai és délajrikai farmerek és eltartottjaik száma s mintegy 27-28 millió gazdaságban 150 millió európai földműves termel. Kimondottan paraszti jellege csak a Baltikumtól a Balkánig húzódó keletközépeurópai sáv őstermelő társadalmának van. Hatvanmillió hamisítatlan, igazi paraszt él e területen abban az élet-formában, mely évszázadok ostobaságával konzerválta őket és megakadályozta fejlődésüket: hatvanmillió ember homlokára égették azt a bélyeget, mely megkülönbözteti őket a társadalom többi tagjától, hatvanmillió ember várja Európa közepén a felszabadulást...

Miért maradt meg a keletközépeurópai parasztság parasztságnak? A következőkben éne a nehéz kérdésre próbálok felelni. Kelet-Közép-Európa a világ legmozgalmasabb tája: amióta történelmet írnak. Míg azt jegyezték fel róla, hogy különböző imperialista szándékok ütközésében áll s a békés fejlődésre nem sok időt enged. Népvándorlás, háborúk, szabadságharcok, forradalmak, lázadások és dúlások viharzottak el jelette s az itt megtelepedett népek szabadsagukért és függetlenségükért rengeteget áldoztak. Egyetlen hősi ének Kelet-Közép-

Európa történelme. Európa és Ázsia despotái és zsarnokát Itt adtak egymásnak találkozózt; valósággal egy nagy sakk-tábla volt Kelet-Közép-Európa, melyen a hódítók önkényesen mozgatták a figurákat, elsősorban a tömötten jelsorakozó parasztokat, akik sokszor eldöntöttek, de egyetlenegyszer sem nyerték meg a játszmát. Egy mondatban is kifejezhető e történelmi táj népeinek tragikuma: p a r a s z t o k a s a k k t á b l á n .

A magyar feudalizmusnak történelmi háttere van. Beleilleszkedik Kelet-Közép-Európa rendjébe, abból nem szakadhatott ki, mert sokkal nagyobb erők határozták meg fejlődését, hogysem azok elébe vághatott volna. Sajátságos politikai, társadalmi, gazdaság? és kulturális okok miatt maradt meg a nagybirtok és a parasztság Magyarországon, erről a mai nemzedékek nem tehetnek, reájuk csak egy tartozik: felmérni a terhes múltat és előkészíteni a boldogabb jövőt. Ez a tanulmány k í s é r l e t e feladat elvégzésére.

OSZTÁLYNÉLKÜLI TÁRSADALOM ÉS NOMÁD ÉLETFORMA.

A MAGYAR PARASZTSÁG kezdeteihez nagyon messzire kell visszamenni, olyan messzire, ahová a nép is visszatér, amikor meséiben, mondáiban és tudatalatti világában arról az életről emlékeznek és példálódznak, amelyekben még szabadok és egyenlők voltak az emberek. A jelenlegi társadalmi hierarchiára és vagyoni ellentétekre gondolva szinte hihetetlenül hangzik, hogy volt ilyen élet is, bár primitívebb, mint a mostani, volt egy csiyan kor, amikor még nem választották el áthághatatlan falak, társadalmi kategóriákba kényszerítve az embereket, mindenki szabad volt és egyformán részesedett a javakban. Pedig a népmeséknek s a nép száján fennmaradt és élő mondáknak és hagyományoknak, amelyek a testvéri egyenlőségre és a boldog szabadságra utalnak, van történelmi alapjuk.

Jó néhány ezer évvel ezelőtt, midőn az emberiségben a fajtákat már meg lehetett különböztetni, az árják, a hamiták, a semiták és a kínaiak mellett még egy

ősnép szerepelt; lakóhelyéről az Ural és Altáji hegységéről elnevezett uralaltájiak. Ez a nép uráliakra és altájiakra oszlott, majd az uráliakból kiszakadtak a szamojédok és visszamaradtak a finnugorok. Az összehasonlító nyelvészet tanúsága szerint mil magyarok

részben — talán mondjuk így: a n y a i á g o n — a finnugoroktól származunk. Krisztus születése előtt ezer évvel a finnugor nép is ketté vált: egyik része az Ural-hegységtől a mai Finnország felé indult, a zöme ,el is ért oda s ma is ott él, mint a testvér finn nemzet; a másik fele egyelőre helyben maradt, ezek öfc ugorok, akik egyenes őseinknek tekinthetők.

A finnugor őskor a Krisztus előtti 3. évezredig nyúlik vissza. Nyelvészeti, állat- és növényföldrajzi adatokból erre illetékes tudósok megállapították, hogy a finnugor őshaza részben, az ugor nép őshazája meg minden bizonynal Oroszlország keleti felében volt. A finnugor népek őshazája a Volga középső szakaszán nagyjából a Vjatka folyó, a Káma és a Bjejala alsó folyása, a középső Urai-hegység és a Káma felső folyása között lehetett, a kelet felé húzódó ugor ágé meg a Volgakönyök-vidéke, később az Ural keleti lejtőin, a Tóból-, Isim-, Irtis és Ob-menti steppe volt. őseink kezdetben az euráziai kontinensen végighúzódo többszázkilométeres erdősávban telepedtek le, amelyik délre a steppével érintkezett, ahová végtére ki is merészkedtek s jó ideig steppe-nép lettek. Az előma-

gyarság elsőnek ismert települése éghajlatilag a mai ember mértékével mérve nem volt a legideálisabb hely, mert a mi elképzeléseink szerint a fagypontkörüli évi étlagos hőmérséklet kibírhatatlan, de őseink nagy-szerűen éltek ott, úgy, olyan gondtalanul és boldogan, mint még talán sohasem a magyarok.

A í'entebb körülírt terület nagyjából háromszáz-ezer négyzetkilométernyi s rajta 20.000—30.000 főnyi finnugor, illetve ugor élhetett. Szervezett népnek természetesen ekkor még nem nevezhetők: szétszó-ródva, apróbb társadalmakba tömörültek, amelyeket a vérségi kapcsolat tartott össtze. Az ősi életre elsősorban nyelvemlékekből s csak másod- vagy harmadsorban következtethetünk antropológiai, növény-földrajzi stb. adatokból és sírleletekből; ezek alapján apaági leszármazást gyanít a történetírás a finnugor és ugor s általában az ős-népeknél. Szociológiai következtetések, illetve meggondolások anyaági leszármazást sejttenek. Nagyon valószínű, hogy ez utóbbi feltevés a helyes; határozottan azonban egyik sem állítható; az igazság kiderítése még hátra van, de az sem lehetetlen, hogy sohasem tudjuk meg: milyen vérrokonsági csoportban élt az előmagyarság? Egy bizonyos: vérségi kapcsolat határozta meg az együttélést s ennek a vérrokonsági társadalomnak egységei, alcsoportjai nem a mai értelemben vett családok, hanem sokkal nagyobb közösségek, a n a g y c s a l á d - o k

voltak. A nagycsalád két-három nagyszülői párból s a hozzájuk tartozó fiák és unokák szaporulatából, tehát mintegy ötven-hatvan emberből állott. Néhány nagycsalád közös települése a falu, kezdetleges szervezeti formája a horda, később a tudatos vérrokonságot valló *n e m z e t s é g* volt.

A nagycsaládok tagjai egyenlőek voltak s a legfontosabb termelőeszközt, a földet közösen birtokolták. Közös volt a sátor, a kunyhó is; a nagyobb munkaeszközök — csónak, halló, különleges csapdák stb. — szintén köztulajdont képeztek. Rendszeres gazdálkodást nem űztek, a primitív társadalmaknál szokásos zsákmányolással szerezték meg létfenntartásuk elemi szükségleteit. Halásztak, vadásztak és gyűjtögettek. Magántulajdonuk a mai értelemben nem volt: a nélkülözhetetlen szerszámok, eszközök, felszerelési tárgyak — ruha, íj stb. — egyéni tulajdont képeztek ugyan, de a nagycsalád minden tagja a közösség érdekeit szolgálta. A vadász- vagy halászszákmányt nem egyéni célokra, vagyongyűjtésre fordították, hanem a közösség szükségleteinek a kielégítésére adták. Vadászni és halászni közösen mentek, akkori eszközeikkel egyénileg nem is tudtak volna nagyobb eredményt elérni, habár voltak közöttük híres, jókezü, a mesteriségüket remekül értő halászok és vadászok, de ezek is elsősorban a közösség primer szükségleteit vették figyelembe és fedezték s csak azon túl tartottak meg

maguknak egy-egy értékeőbb példányt a zsákmányból. Ugyanez történt a gyűjtögetéssel is.

Termelő- és fogyasztóközösség voltak; a vagyon egyelőre semilyen formában nem érdekelte őket. Egyszerűbb ékszerféléket, díszesebb ruhadarabokat viseltek, ez azonban nem idézett fel vagyoni és társadalmi ellentéteket. Mindenki, még a családfő és az asszony-nép is dolgozott. A férfiak vadásztak, halásztak és a szükséges eszközöket, felszerelési tárgyakat készítették, javították, az asszonyok gyűjtögettek, gyékényt, kosarat fontak, agyagholmikat gyártottak és a terhet cipeltek. Felesleget csak alkalmilag halmoztak fel s ezt vagy eltették ínségesebb időre vagy alkalmi csere útján értékesítették: mohóságukat, vagyoni gyarapodásukat még nem ingerelte.

A KÖZÖSSÉG ÜGYEIT közösen beszélték meg. A nagycsalád élén a nagycsaládfő állott: minden közös munkát irányítani s a felmerülő ellentéteket, vitákat elsimítani, rendezni kell; a főnök azonban csak „tisztviselő” volt s nem rendelkezett olyan korlátian hatalommal, mint délebbre a steppen, vagy később a magyarság történetében is. Vezette a vadászatot és a halászatot, ha az összes férfiak kivonultak, igazságosan elosztotta a zsákmányt, vándorlásoknál elől járt, más nagycsaládokkal, közösségekkel tárgyalta, a csereforgalmat bonyolította és háborúk idején

vezényelt, parancsnokolt. „Ú r”-nak szólították, de ebből még nem szabad korlátlan hatalomra következtetni, mert akkor mást takart e megjelölés, mint ma. Éppen így a nagycsalád „h a d” elnevezése is. A nagycsaládfőt, a főnököt tárgyalásainál és határozatainál kötötték a hagyományok, a szokások s felelősséggel tartozott a népgyűlésnek.

A népgyűlés valóban népgyűlés volt, az ősi „demokrácia” megnyilvánulása, amelyen minden férfi részt vehetett és véleményét szabadon kifejtette. A nagycsalád, a falu sorsát a vének tartották a kezükben, de meghallgatták a fiatalokat is, különösen azokat, akik személyes bátorságukkal, eredményes munkájukkal, ravaszságukkal, okosságukkal és tudásukkal kitűntek. A nagycsaládok nem éltek elszigetelten, érintkeztek a szomszédos közösségekkel, nagycsaládokkal; segítséget kértek tőlük, vagy nyújtottak nekik, ahogyan az kívánatos vagy célszerű volt. Ellenséges támadásokat együttesen védtek ki, támadó háborúkat együttesen szerveztek és vezettek: nagyobb akciókat mindig közösen hajtottak végre. Ezekről és életük ezer bajjáról, gondjáról és problémájáról tanácskozott és határozott a népgyűlés, helyesebben a felnőtt férfiak gyűlése: a közösség sorsdöntő ügyeiben fellebbezhetetlenül döntött, a főnököt felelősségre vonta, ha vetkezett, letette, megbüntette.

A nagycsaládfő mellett különleges tevékenységé-

vel a j a v a s-nak, o r v o s-nak nevezett pap vagy varázsló emelkedett ki a társadalomból. Ezt; a tisztséget olyan ember töltötte be, akit természetfölötti erőkkel hoztak kapcsolatba. Gyógyította a betegeket, elűzte a rossz szellemeket, segítségül hívta a jókat, s ha eredményesen működött, igen nagy hatása volt: féltek, rettegetek tőle, tisztsége a családján belül öröklődött s magához ragadhatta a vezetést is. Sokszor versengtek is a társadalom irányításáért. A varázsló kisajátította a főnöki hatalmat, máskor a nagycsaládfő látta el a papi tisztséget: ilyen esetekben volt a legkevésbé problematikus a vezetés kérdése. A javas, az orvos szerepével és mind különlegesebb helyzetével a szellemi és fizikai munka elválasztása ketzdődött meg, illetve szimbolizálódott: a társadalom kismérvű tevékenysége és egészen primitív munkamegosztása miatt azonban még csak határozatlan formában.

A finnugorok, az ugorok a társadalom tagjait még nem különböztették meg a termelőeszközökhöz és az egymáshoz való viszonylatukban, nem voltak osztályok, csak egyéni képességek, de azok megnyilvánulása nem vezetett a társadalom alá- és fölérendeltségi tagozódásához, uralmi felépítéséhez. Az osztály nélküli őstársadalom tagja szabad, független, a sorsával megelégedett, nyílt, őszinte, büszke és önérzetes, vagyis olyan ember volt, aki a szolgaságot még nem ismerte...

Így éltek a történelemből elsőnek ismert „magyar” hazában a finnugorok, majd a finnek eltávozásával az ugorok. Alattuk a délorosz steppen akkor már nagy forgalom volt. Ázsiából lovasnomád pásztornépek lovagoltak nagy nyájaikkal nyugat felé, közben sokat harcoltak, raboltak, verekedtek, nagy birodalmakat alkottak, majd nyomtalanul megint eltűntek. Az ugorság egy része az északi fenyőerdőből átszivárgott az Uralon túlra, az uraloninnyi öshazában maradtak a Bjejaláig is eljutottak: megismerték a steppet, annak világát, szokásait, kultúráját. A steppe hatására már korábban is észrevehetően módosult az életük. A primitívebb fejlődési szintet jelentő zsaroló gyűjtögetésről felemelkedtek a kezdetleges állattenyésztés szintjére. Még nem abban a formában üzték, mint a steppe-népek; csak elvétve tartottak állatokat, főleg lovakat, juhokat. Az előbbieket valószínűleg áldozati baromként: igazi értékét később a steppen ismerik fel, de az már a magyarság történetének új, korszakos fejezetét alkotja.

A steppe közelébe került, alzzal érintkező ugorság csendes, békés életét egyszer azután — az 5. század előtt — nagyjelentőségű esemény zavarta meg. Ázsiából egy újabb, ismeretlen nép lovagolt elő, a törököknek egyik, Nyugat felé sodródó ága. Ezek magukkal ragadták a steppével szomszédos ritkás, ligetes erdőkből a steppére kimerészkedő ugorok egy részét.

két néptöredék egyesüléséből — a törököt a p á n a k
vehetjük — született meg a magyar.

AZ ÁZSIAI STEPPEN vagy ismerősebb nevén: a pusztán megváltozott viszonyok fogadták az ugorokat, illetve — most már — a magyarokat. Kevesebb volt a vad, a hal, az erdei bogyó, a méz, a gomba stb., amivel eddig éltek, de volt terjedelmes legelő és állatokat tarthattak. Az ismeretlen törökös nép tartott is. Lovakkal, juhokkal, tevékkel és marhákkal érkezett. Táplálkozásának legfontosabb elemei állati termékek — hús, tej, vaj, sajt, túró stb. — voltak. A földműveléshez is értett: kölest hajdinát tatárkát termeltek. Ajz ugorok alkalmi csere útján, a steppével érintkezve korábban is hozzájutottak állatokhoz, az asszonyok meg valamelyes földművelést is űzhettek; a két nagyfontosságú, a magyarság további sorsára döntő befolyású üzemággal, az állattenyésztéssel és földműveléssel valójában a törökös ugor nép társaságában ismerkedtek meg.

Az állattenyésztésre és a földművelésre való átteréssel politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésük is megváltozott. Előbbi életükben nem ismerték a vagyont s az ebből adódó különféle ellentéteket. A nélkülözhetetlen, kezdetleges termelőeszközök, amelyek a magántulajdont jelentették, mindenkinek a tulajdonában megvoltak, mert hiszen a legfontosabb

termelőeszköz, a föld köztulajdona révén azokat könnyen megszerethették. Ez a birtoklás még nem tette lehetővé mások munkatermékének elsajátítását: személyi jellege volt, valósággal a tulajdonos alkatrészének számított. A pásztornépeknél az állatállománnyal kifejlődött a vagyon és azonnal felöltötte a magántulajdon formáját. Voltak ugyanis olyan emberek, akik fölös számú — a szükségleteik fedezését meghaladó — állatokkal rendelkeztek, mások pedig kevesebbel, mint amennyire szükségük volt; eteek kénytelenek voltak átengedni munkájuk termékét, „feleslegét” az előbbieknél, amivel a vagyoni és társadalmi különbségek markánsan jelentkeztek s halvány körvanalakban kialakultak az osztályok. Még nem abban a formában, ahogy ma ismerjük azokat, hanem elmosódva, inkább csak a társadalmi differenciálódás csírájában.

Az ősi osztálynélküli társadalom bomlását és differenciálódását a nagycsaládfő új szerepe váltotta ki. A halász-, vadász-, gyűjtögető korszakban minden közös volt, illetve a legelő most is megmaradt annak, de afc állatállománnyal, a sátrakkal és a fontos felszerelési tárgyiakkal, mint ezeknek képviselője, a nagycsaládfő korlátlanul rendelkezett. A munka alól kivonta magát, a nagycsalád tagjait szolgáltnak tekintette és pozícióját természetfeletti, trancendens vonatkozásokkal is megerősítette. Az ugorország demokra-

tikus szervezete helyébe így a patriarkális nagycsalád kerül s a vérségi kapcsolat is módosult, mert az anyaági leszármazást az a p a á g i rokonsági rendszer váltotta fel. Az állattenyésztés a férfiak dolga volt, az apa a magántulajdonát jelentő állatait fiainak akarta hagyományozni, az anyaági kapcsolatban örökösei azonban rendszerint nem a fiai, hanem anyaági fivérei, vagy nővéreinek a fiai voltak: ezt a visszás helyzetet nem tűrhették, afe anyajog megbukott s a történelemben belépő magyarság már apaági rokonságban él.

Az apai hatalmat gyakorló nagycsaládfő, pátriárka most lesz úr s a szláveredetű, későbbi neve — *gazda*. — újabb szerepére utal. A nagycsaládon belül az apaági rokonság uralomrajutásával valóságos kiscsaládok alakulnak s a családtagok elnevezése (család [cseljad] szolga) a függőségi viszonyt árulja el. A főnök és a tőle függő nagycsaládtagok viszonyában végzetes fordulat állott be. Már látható a társadalmi tagozódás és észrevehető a szabadság korlátozása. A termelés természeti és társadalmi feltételei ezt a fordulatot, illetve szakadást alzután elmélyítették. Egyik nagycsaládnak jobb leelője és több szerencséje volt, mint a másoknak, így egyes nagycsaládok felemelkedtek, meggazdagodtak, mások lesüllyedtek és elszegényedtek. A szegény nagycsalád tagjai beálltak a gazdag nagycsaládhoz dol-

gozni. (A magyar nyelvben ekkor jelenik meg a b é r szó.) Szabadságukat elvesztették, félszabadok lettek és itnunkafeleslegükkel a kedvezőbben fejlődő nagycsaládok vagyonát gyarapították. A gazdagabb nagycsaládban a családfő kivételes pozíciója a vagyonosodással megszilárdult, a teleléseknél, amikor a folyók mellé húzódtak és jobban összezsúffolódtak, mint a legelőn, a vitás kérdésekben hozzája fordultak tanácsért, vagy döntőbírónak kérték fel, így a többi nagycsalád előtt is tekintélye lett, alkalmi szerepe lassan intézményessé vált, hatalmát mindinkább kiterjesztette s amikor az idegenek befogadásával a nagycsaládok vérségi kapcsolata meglazult és egyesek létszáma emelkedett, másoké csökkent; nagyobb akciókra könnyebben társultak és tömörültek, a keretek bővültek, előbb a nemzetiség majd a törzs, azután a törzsszövetség fogta őket össze s az élre mindig a legtekintélyesebb nagycsaládfő került mint nemizetség-, törzs-, vagy törzsszövetségi főnök.

A pásztortársadalomban a gazdagok állat kölcsönnel is elsajátíthatták a szegények terméktöbbletét. Aie állattulajdonos tartásra kölcsönadta állatait a vagyon-talan vállalkozónak, aki a szaporulat egy részével fizette a kamatot. (A magyar kölcsön szó utal erre mely ebből a korból ismeretes s mongol megfelelője a kamat.) A feudalizmus lényege és elnevezése az állat kölcsönzésre, illetve az állattulajdonra ve-

fizethető vissza. Írországból szintén nagyban dívott az állatkölcsönzés s az állattulajdon kelta nyelven: feeo d. Személyi függőség is kapcsolódott hozzá, mert a kölcsönvevő a kamat fizetésén kívül tisztelettel is tartozott a kölcsönzőnek, a gazdag úrnak. S ha már a feudalizmus fogalmának kielemlzésénél tartunk, említsük ineg azt is, hogy a másik sokat emlegetett, igen nagy karriert futott szó a kapitalizmus szintén a pásztortársadalomból indult el hódító útjára. A tőke szó latin eredeti megfelelője, a német Kapital, az olasz capitale¹ stb., de a magyar tőke szó is az állati termelőeszközökkel függ össze: capita annyi, mint állatfejek és a hajdani alföldi pásztorvilágban a nyáját tulajdonosa tőkénének nevezték (Szentmiklóssy). Az állatkölcsönzés a szegényebb elemek vagyonosodásának egyetlen útja volt, de kevesen jártak rajta sikerrel. Egy-egy járvány elvitte az állatállomány nagy részét, a kikölcsönzött állattal azonban el kellett számolni s ha a kölcsönvevőnek maradt valamije, a kölcsönző tulajdonába ment át, ő maga meg ott állott, ahol elkezdte ...

AZ UGOR ÉS OGUR NÉP egyesülése Nyugat-Szibériában történhetett meg. Onnan az 5. század második felében a Fekete-tenger környékére, az Azovtó, a Don és Kubán folyó mellé vándoroltak s a 9. század közepéig ott éltek. Vándorlásaik során és le-

telepedésük idején sokat hadakoztak. A steppen könnyen fellángolt a harc és rendszerint jó eredménnyel végződött: embert és állatot zsákmányoltak. Az embereket rabságra vetették s áruba bocsátották, vagy mint rabszolgákat az alantasabb munkák elvégzésére kényszerítették. Az állatokon megosztottak.

A rabszolgák s a zsákmányolt marhák, lovak és juhok tekintélyesebb része a nevesebb és bátrabb nagycsalád-, nemzetség- és törzsfőknek jutott. Azok egyéni tulajdona idővel annyira megnövekedett, hogy közösségük: a családtagok, a félszabadok és a rabszolgák szükségleteinek kielégítése után is maradt bőségesen feleslegük. A felesleget — állatok és állati termékek — elcserélték ékszerekre, díszes ruhákra és fegyverekre, vagy arany- és ezüstkémre. Vagyonuk látható és értékelhető formát kapott s tekintélyt, tiszteletet, megbecsülést biztosított nekik. Ekkor kezdődik a vagyonhoz kapcsolódó „képesség”-ek elismerése. A gazdag embert magától értetődően okosnak, bölcsnek, kiválónak, bátornak, becsületesnek, vagyis nemesnek tartották a közönségekkel, a nemtelennel szemben. A nemtelenek a lecsúszott, elszegényedett nagycsaládtagok és a rabszolgák voltak.

A vagyon látható és érzékelhető formában való megjelenésével a vagyon elleni bűncselekmények száma megnövekedett: a vétkezőket a szabad emberek soraiból kizárták és szolgaságra ítélték. A szolgák,

rabszolgák a nagycsalád kötelékébe tartoztak, jogtalanságuk azonban megbélyegezte őket s la szabadok és a félszabadok alatt immár határozottan külön réteget alkottak. A patriarkális keretekben nem volt embertelen a sorsuk, de lenézték és megvetették azt a munkát — így természetesen őket is — melyet végeztek. Ez a munka történetesen a földművelés és az ipar. A vadász és halász ugoroknál a gyűjtögetés az asszonyok dolga volt, akik még kisebb mérvű kapás földművelést is folytattak. Bármennyire demokratikus is volt az ugor társadalom, lát asszonyokat alacsonyabbrendű lényeknek tekintette s az általuk végzett munka a gyűjtögetés, a kezdetleges háziipari tevékenység és a földművelés is alantas, szabad férfihoz méltatlan foglalkozásnak számított. A steppei pásztornépeknél még hatványozottabban s ezért hátrították át a rabszolgákra. Úgyszintén a fejlettebb ipart is. A szabad magyar halászott, vadászott és pásztorkodott: a földműveléstől és az ipartól irtózott s ezt a szokását utódai, a nemesek nagyon sokáig, szinte napjainkig megtartották ...

A steppei nép megtelepedése nem jelentett mozdulatlanságot. Ha az állatok a környéket lelegették, tovább mentek és újabb legelőt foglaltak. Télen enyhébb helyekre, folyók tavak partjaira, völgyekbe húzódtak s ott állandóbb jellegű tartózkodási helyet készítettek maguknak. Sátrakat vertek földbesüllyesztett

kunyhókat építettek és a növendék állatoknak enyhelyet, karámot hevenyésztek. A folyók, tavak jegén léket vágtak és halásztak, a környező erdőkben vadásztak és ha lehetséges volt, kisebb-nagyobb területeket feltörtek és azokba nyári gabonaféléket vetettek. Nyárra vagy teljesen kiürítették a téli szállást, vagy csak az öregeket, a gyerekeket, az asszonyokat és a rabszolgák egy részét hagyták hátra, a férfiak — a rabszolgák másik részével — pásztorkodtak, dúsabb legelők után kutattak, vagy éppen háborút viseltek.

A NEMZETSÉG ÜGYEIBEN a nemzetségfő vezetésével a nagycsaládfőkfoól és a nemzetségek nevezetesebb férfitagjaiból alakult nemzetségi tanács ítélkezett és döntött. A törzs vitás dolgait a törzsfő irányításával a nemzetségfőkből és a kiemelkedő törzsi tagokból álló törzsi tanács intézte el. A töflzsek, főleg pedig a törzsfők megegyezésével a törzsszövetség jött létre, ennek élére vezér, fejedelem, törzsszövetségi főnök került, aki rendszerint a leggazdagabb, legbátrabb és a legtekintélyesebb törzsfő volt és korlátlanul, despotaként uralkodott. A törzsszövetség főtisztségeit — horka, gyula, sámán stb. — is a legkiválóbb törzsfők látták el. A legelők igazságos elosztását, a törzsek közti ellentétek kiküszöbölését és a háborúk előkészítését a törzsfőkből és a főtisztséget viselőkből álló törzsszövetségi

t a n á c s a despotikus uralkodó elnöklésével végezte. A nemzetségi, a törzsi és a törzsszövetségi tanácsnak nem lehetett mindenki a tagja: az ugor népgyűléssel szemben ez már hanyatlás, de még mindig a „demokráciára” utal, mert hiszen a nagycsaládok, a nemzetségek és a törzsek képviselői a k ö z ö s s é g nevében és érdekében tanácskoztak.

A honfoglalásra készülő, illetve kényszerülő magyarok társadalma nem mutatott végzetes torzulást. A többség olyan nagycsaládokban és nemzetségekben élt, melyek elegendő termelőeszközökkel — földdel, legelővel, állatokkal, rabstzolgákkal, sátrakkal és fegyverekkel — rendelkeztek. Közös birtokolták a termelőeszközöket s azokhoz és egymáshoz való viszonylatukban e g y e n l ő k é s s z a b a d o k voltak. Egyes kiemelkedő nemzetségek előnyösebb anyagi helyzetükkel már a vezető réteget képviselték, a háborúban megvert, vagy egyéb okok miatt tönkrement nemzetségek pedig az átmenetet alkották a közülük kitaszított vagy zsákmányolt rabszolgák felé. A kiemelkedő nemzetségek vezetői és a törzsfők reprezentáló nagy urak, a közsabadok békében halászó, vadászó és pásztorkodó férfiak, háborúban remekül verekedő, bátor harcosok, a félszabadok a termelőeszközök birtoklásából kirekesztett, de még megbecsült, sokat dolgozó magyarok és végül a rabszolgák erre a megbecsülésre sem; méltó, megvetett, jogaiktól megfosztott páriák,

az állatokkal egysorba tartozó termelőeszközök. Ennek az osztály tagozódásra hajlamos társadalomnak a szervezete egyszerre volt demokratikus és despotikus. Demokratikus, mert a nemzetségi, törzsi és törzsszövetségi tanács intézkedései a közösség érdekeit szolgálták; despotikus, mert a vezetők önkényesen is intézkedhettek a törvények és a törzsszövetség ügyeiben. Valójában katonai demokrácia volt: a demokratikus társadalmat katonai szervezet fogta össze. Hóman Bálint találóan és klasszikusan jellemzi ennek a különleges szervező társadalomnak tagját, a honfoglaló magyart, „kiben nem nehéz a szabadságot szerető, jogait ismerő, politizáló, idegenekkel szemben óvatos, körültekintő, sőt körmönfont, de alapjában nyíltszívű és egyenes, harcban vitéz, de sokszor állhatatlan, az élet küzdelmeiben bátor, munkabíró, nélkülözést tűrő, dtí a jólétet, pompát kedvelő, hallgatag és szófukar, de mulatozás közben kedélyes magyar paraszt lelki ösét; felismerni.”

AZ EURÓPAI FEUDALIZMUS ÉS A MAGYARSÁG.

A MAGYAROK NEMZETSÉGENKINT szállottak meg az új hazát, a mostani országot. A honfoglalók zöme a Dunántúlt vette birtokába, mint amely országrész az állattenyésztésnek és a földművelésnek a legjobban megfelelt. Az Alföld, a Felvidék

és Erdély csak kisebb részeiben került megszállás alá; végleges birtokbavételükre később került sor. A nemzetségek továbbra is közösen használták a foglalt területeket, településük kettős jellegét is — amire a tanyarendszer még ma is emlékeztet — nagyon sokáig érintetlenül meghagyták.

Magyarország, helyesebben: a Dunántúl a honfoglalás korában nem volt lakatlan: a Pribina nevéhez kapcsolódó szláv államalakulat maradványai töltötték ki, melynek alsóbb tagozataiban még meglévő szervezeti egysége, a *v á r m e g y e* a későbbi magyar állam alapjául is szolgált. A hódolt szlávok akiket a magyarok, mint legyőzöiteket kezeltek és szolgáknak tekintettek, rendszeeres földműveléssel foglalkoztak. A tekintélyesebb nemzetség- és törzsfők szolgálománya velük jelentősen megnövekedett, de bőségesen jutott belőlük a nemzetségek és a törzsek tagjainak, a szegényebb szabadoknak is. A szláv szolgák a földet művelték, a házkörüli teendőket végezték és súlyos terményadót fizettek. Sorsuk összfeekapcsolódott a szabad magyarokkal jött egyéb rabszolgákéival, s amikor etnikai jellegüket is elveszítették, beolvadtak.

A nomád pásztorkodáshoz szokott magyarság új hazájában is a régi életét akarta folytatni. Ugy gondolták, hogy a jó füves pusztákon, legelőkön szabadon eresztik a lovakat, marhákat és juhokat s ha azok

a foglalt területet lelegelik, odébb terelik őket, la hideg idő beköszöntésekor pedig enyhébb helyekre, víz mellé húzódnak és ott telelnek. A földből csak annyit törnek fel, amennyi éppen szükséges és ha az állattenyésztés meg a földművelés nem elégíti ki szükségleteiket, a steppei szokásokhoz híven rablóhadjáratokat szerveznek a gazdagabb, szomszédos népek megsarcolására. Elgondolásaikat meg is valósították, de mindkét esetben meglepetés érte őket.

AÍZ uráli őshazában és Lebédiában is, ahol az új és végleges hazába költözésük előtt huzamosabban utoljára tartózkodtak, mintegy 300.000 négyzetkilométernyi földet birtokoltak. Ez a terület vadász-, halász- és gyűjtögető életmóddal 20.000—30.0000, állattenyésztéssel és legelőváltós, kezdetleges földműveléssel 200.000—300.000 ember eltartására elégséges. A magyarok létszáma nagyjából így is alakult. Az új hazában a nomád életre alkalmas terület alig volt százezer négyzetkilométer, s már azon is elég sűrűn települt szláv földművelő szolganép élt. Nomád állattenyésztést folytatni tehát nem lehetett: át kellett térni asz istállózó állattartásra és az intenzívebb földművelésre. Ezt a változást azonban egyik napról a másikra nem vihették végbe. Egyelőre másként kellett a társadalom ellátásáról gondoskodni: rablóhadjáratokat szerveztek és vezettek.

A törzsfőket akkor már körülvették azok a köz-

szabadok, akik elszegényedett, lesüllyedt nemzetséget otthagyták és a gazdagabbak szolgálatába állottak. Ezek a közszabadok békében az állatokat őrizték és a rabszolgák munkájára ügyeltek, háborúban a törzsi ő vezetésével harcoltak, Vagy a rabszolgákból alakított segédcsapatokkal rendelkeztek. Hozzájuk csatlakozott a szegényebb nemzetségek kalandvágyó fiatalsága és a zsákmányra éhes vezetősége. A rablásra, kalandozásra induló magyarokat a határmenti törzsek főnökei, hadnagyai vezették, akiknek hatalma a fejedelmének rovására jelentősen megnövekedett, hiszen nem egyszer 5—6000 lovas fölött is parancsnokoltak. A hadnagyok a lovasokat a legszigorúbb eszközökkel, ha kellett korbácsolással is fenyítették és fegyelmezték: félelmetes híruk nemcsak a Duna-mentén, hanem egész Európában elterjedt.

Európa eleinte rettegett, majd harcmodorukat kiismerve, a hűbériség fölényes haditechnikájával és stratégiájával megszabadult tőlük. A lechmezei ütközetben, 955-ben a legmerészebb vezér, Bulcsú seregét teljesen szétverték, s a csata után diadalmas büszkeséggel írta róluk a német királynak szolgáló Liutprand: hogy „az a nép, melynek kegyetlenségeit addig minden nemzet tapasztalta, most rémületében moccani sem mer”. A magyarságnak rá kellett döbenni arra, hogy megmaradásának egyetlen lehetősége

van: áttérni a békés földművelő életre és beleilleszkedni Európa rendjébe.

EURÓPA A HONFOGLALÁS KORÁBAN a szétesés állapotában volt. A magyarok megjelenése váltotta ki azt a lassú konszolidációs folyamatot, mely elsősorban a németeknél visstzaadta az uralkodónak a törzsi széthúzóadás által megrendült hatalmát. Ekkor ujhódott meg Bizánc is: a két nagyhatalom a sokat kellemetlenkedő magyarság megfékezését, majd szolgasorsra vetését határozta el. Nagy Ottó 962-ben felvette a császári címet, s megkezdte a keleti grófságok szervezését. Császárnak lenni akkor körülbelül azt jelentette, hogy a hívő világot megvédi a barbárok zaklatásaitól. Nagy Ottó Kelet felé forduló tekintete Nagy Károly — az avarokat megsemmisítő — Imperium christianumát idézte fel, s azt az elszánt akaratot, hogy esetleg Bizánccal szövetkezve a keresztény Európából kitaszítja a betolakodó pogányokat. A magyarság legújabb történetének legdrámaibb pillanatához érkezett s nem volt számára más megoldás, mint elfogadni az európai életformát.

Európa rendjét akkor a hűbériség és ennek politikai, társadalmi és gazdasági szervezete, a feudalizmus alkotta. A hűbéri társadalom piramis-szerű felépítésének csúcsán a király vagy a császár — a korlátlan uralkodó — állott s lépcsőzetesen le-

felé, egyre szélesebb alappal a személyileg tőle függő földbirtokosok és legalul a dolgozó tömegek helyezkedtek el. A hűbéri láncolat a legszegényebektől a mind gazdagabbakon és tekintélyesebbeken keresztül az uralkodóig futott. Ez a hierarchikus társadalmi lényegében két rétegre tagozódott. Az egyiknek, az alulélőnek a vállán volt minden teher; a másik mentesítette magát a kötelezettségektől, s az előbbinek termény- és munkafeleslegéből élt. A számbelileg túlsúlyban lévő jogtalan jobbágyság, a földet mívdő nép tartotta el a jogokat, a kiváltságokat és & termelőeszközöket kisajátító csekélyszámú felsőbbiséget, a nemességet. A nemesség kiváltságait féltve az erős központi hatalmat nem szerette, s amint tette szépszerével vagy fegyverrel egyre több engedményt csikart ki. A Nagy Károly halálát után alakult itáliai, frank és germán feudális államokban a központi hatalom és a nemesség harcai váltakozó szerencsével folytak. Nemesi előretörés idején gyenge; volt az állam, a központi hatalom megerősödésével ismét helyreállott tekintélye. A rabló és kalandozó magyarok sikerei többé-kevésbé ezzel a versengéssel voltak összefüggésben: gyászos vereségüket az erősödő német központi hatalomtól szenvedték d.

A külföldet járó magyarok megismerték Európa politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedését: a központi hatalmat és szervezeti formáját, a feudaliz-

must. A steppei magyarság törzsszövetségi főnökének, vezérének korlátlan hatalma elhalványult az új hazában, a lechmezei vereség óta meg valóságos tespedés állott be: a szerencsésebb és tekintélyesebb törzsfők, főleg azok, akik fontos törzsszövetségi tisztségeket töltöttek be, vagy a kalandozások révén a többiek fölé emelkedtek, most újból arra törekedtek, hogy korlátlan hatalommal az összmagyarság élére kerüljenek. A modernebb európai példát látva, még határozottabban ez volt a szándékuk, a céljuk. Merész tervük végrehajtása érdekében külföldi szövetség után néztek. Egyesek — például Bulcsú — bizánci, mások — Géiza, István — a német császárra gondoltak. A versengésből Géiza, illetve fia Vajk, megkeresztelése után István, majd Szent István került ki győztesen. Mindketten a németekre támaszkodtak s véres harcokban verték le a legesélyesebb ellenfeleiket: Koppányi és Ajtonyt.

Szent István német királyleányt vett feleségül, akinek kíséretében papok és lovagok jöttek az országba, s mindenben rendelkezésére állottak. Térítették a magyarokat és levertek a lázadókat. Segítésüknek természetesen ára volt, s meg is kapták jutalmukat. Az uralomért folyó harcokban minden nemzetiség érdekelve volt s részt is vett azokban. Akik a legyőzött féllal tartottak, a győztes foglyai lettek: mind a harcolók, mind pedig az otthoniak barmaikkal és

rabszolgáikkal egyetemben. Kézai krónikája szerint mindaz a „nemes magyar, ki Koppány vezérhez ragaszkodott, s a keresztséget és a hitet megvetette, gyálázatos szolgaságra taszított”. Ebből a nagy zsákmányból osztogatott a győztes István király bőséges jutalmakat a vele harcoló hűséges nemzetségeknek, személysizerint azok tagjainak s a külföldi — német, olasz — lovagoknak. Koppány birtokát a királyi sereg vezére: Wasserburger Vecelin és egy másik lovag, Faubergi Tibold kapta. A német és később az olasz lovagok bevonultak a királyi udvarba, főtisztségeket viseltek és a magyar osztálytársadalom végleges kialakulását elősegítő feudális szellemet terjesztették.

A magyarság a steppe népe volt s a steppen íratlan, szokásokban és hagyományokban élő törvények szabták meg az élet rendjét. Ezek az íratlan törvények nagy szabadságot engedélyeztek a legyőzött, vagy behódolt népeknek a politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésüket illetően. A győzők nun szóltak bele abba, hogy a nép hogyan él, tagozódik és igazgatja magát; csak egy követelésük volt: a feltétlen engedelmesség. A steppei szellemnek köszönheték a magyarok, hogy az egymást leváltó onogur, szavir, kazár és türk fennhatóság alól érintetlen politikai, gazdasági és társadalmi szervezettel léphetek ki. S ezt a szokást érvényesítették akkor is, amikor új hazájukban a szlávtság társadalmi és gazdasági

berendezkedését meghagyták és csak a politikai közhatalmat gyakorolva telepedtek rájuk. Az idegen lovagok és kalandorok nem voltak ilyen elnézőek és udvariasak: erőszakkal kényszerítették a magyarságra szokásaikat és szervezeteiket. A két felfogás, a két életforma: a steppei és az európai végzetesen ütközött, s a magyarság végül is megalkudott és elfogadta a — feudalizmust.

A MAGYAR OSZTÁLYTÁRSADALOM a 10. és 11. században alakult ki. A steppei tagozódás markánsabb lett, s a személyi függőség a végleges osztályhelyzetet határozta meg. A hódítás kétélű fegyver volt. Nagy zsákmányhoz juttatta a nemzetségeket, illetve a vezetőket, lakik megnövekedett hatalmukkal a szabadabb elemeket könnyen leigázhatták. Az európai feudalizmus csak siettette és betetőzte a már korábban megindult folyamatot. Megismerkedett a magyarság a föld-magántulajdonnal: a társadalom viszonya a termelő eszközökhöz lényegében megváltozott s az osztályok kialakulása közhatalmi igazolást kapott. Steppei nép korában is sejtette már a magyarság, hogy a föld, a legelő is lehet magántulajdon, mert valahányszor egy-egy hódító raja telepedett, adózni kellett. A legelővel nem rendelkezhetett szabadon: olyan volt a helyzet, mintha a földet a hódító néptől bérelte volna. Az új hazában kézzelfoghatóan érzé-

keltették a föld-magántulajdont a királyi adományofeások, s ezzel olyan folyamat indult meg, mely a következő századokban a nemzetségi szervezet teljes felbomlásához vezet.

A magánosán települt magyarok a szlávok mellé húzódtak és kedvet kaptak a rendszeres földművesekre. A két nép különbsége kezdetben régészetiileg és antropológiailag kimutatható, de a 10. század végére a különbségek elmosódtak s a magyarok és a szlávok összeolvadnak, jobban mondva a magyarok felszívták a szlávokat. Az Árpád-kor ennek a nagyjelentőségű folyamatnak tudatos elősegítője, s bátran kimondhatjuk, hogy a szlávok nagyon jó hatással voltak a magyarságra a lassú gazdasági átalakulás, az etnikai változás és a szelídülés tekintetében. A nomadizáló nép földművelő nép lett és Szent István a nemzetiségi és törzsi szervezet helyébe állította.

Szent István az egész országgal rendelkezett. Államát frank mintára, illetve a frank államot lemásoló Pribina után szervezte. A frank államszervezés legfontosabb egysége a vármegye volt. Szent István részben átvette a meglévő vármegyéket, részben Sújakat szervezett a nemzetségek és a törzsek szállásait elválasztó és a határmenti gyepükből meg a levert lázadók vagy a behódolt nemzetségek birtokaiból. A vármegyék élére főembert, ispánt állított, aki az alá tartozó népeket istápolta, vagy fenyegette, az adót be-

szedte és a hadakat vezette. A királyi uradalmakban — vármegyékben — különböző jogállású népek éltek. Szegény közsabadok, akik a nemzetségekből kiszakadtak és udvari, vagy vármegyei szolgálatot vállaltak, a földeket műveltek, az állatokat őrizték, ipart, mesterséget űztek és katonáskodtak; szabadságukat megtarthatták, de személyes függésben a király alá kerültek. A régebbi bajzajukból hozott, Európában zsákmányolt, vagy az új hazában leigázott jogtalan rabszolgák szintén földet műveltek és különböző szolgálatokat teljesítettek, de sokkal súlyosabb feltételekkel, mint a közsabadok. Ez a két nagy kategória belül még tovább tagozódott, úgy, ahogy azt a mai primitív munkamegosztás kívánta. Szántóvetők, vincellérek, halászok, vadászok, kádárok, kovácsok, bognárok, ácsok, kondások, 'gulyások, csikósok és a legkülönbözőbb foglalkozásúak helyezkedtek el benne sokszor szétosztva, külön telepükén, ami a falvak jellegét minden esetben markánsan meghatározta. Máskor meg együtt éltek, közösen dolgoztak. Szent István és utódai belőlük adományoztak hűségese híveiknek annyit, amennyit azok szolgálatukkal megérdemelték, vagy hűségükkel megszereztek. Az eladományozott birtok is járt, az a terület, amelyiket megművelt, vagy amelyen halászott, vadászott, pásztorkodott stb. A föld-magántulajdon így lett az osztály tagozódás feudális alapja.

A király körül az arisztokrácia kristályosodott, behódolt magyar nemzetség- és törzsfőkből s idegen lovagokból és kalandorokból. Az előbbieket még benne éltek a nemzetségek és a törzsek közösségében; részesedtek a termelőeszközökben, közösen birtokolták a földeket, a legelőket, s a íz állatokat és rabszolgák egy részét: a királyi adománnyal magánbirtokhoz jutottak, s többé nem tekintették magukkal egyenlőeknek a nemzetségek és a törzsek megnemadományozott, egyszerűbb, szegény tagjait. Ezek a magyar urak, az idegenekkel együtt a király körüli és az ország tisztsegeket töltötték be. Nem voltak nagyon sokan, szíamuk talán még a százat sem érte el, de tekintélyük és vagyonuk mind nagyobb lett, s kiváltságait addig szaporították és erősítették, míg társadalmi helyzetük meg nem szilárdult, s az ország vezetése végérvényesen a kezükbe nem került. Céltudatos munkájukban, emelkedésükben segítette őket az egyház; a világiak mellett az egyháziak is nagy adományokban részesültek; a főpapság semmiben sem, vagy csak nagyobb műveltségével különbözött a főuraktól. Erdelkei megegyeztek amazokéval és biztosítására nem egyszer az egyház különleges hatalmát is igénybe vették.

Az érintetlen nemzetségek szállásainkon egyelőre folytatták megszokott életüket és még nem adták fel a közös birtoklást. Településüknek állandóbb jellege lett, de azért továbbra is kóboroltak állataikkal.

Ezek a nomád magyarok lassan törtek bele az új életbe, s ha lehetett azonnal fellázadtak ellene. Az életforma változás forradalmi megmozdulásokkal járt, s mindenért az idegeneket okolták, ellenük keltek fel; sehogy sem akartak megbarátkozni a rájuk erőszakolt keretekkel. Ate övék bomlóban volt, mert nemcsak a birtokadományozások emeltek kí a nemzetségekből egyeseket, hanem azok tagjai maguktól is jelentkeztek királyi, vagy főúri szolgálatra. Védelmet, jobb életet, előremenetelt, gyarapodást, vagyonosodást vártak és reméltek elhatározásuktól. Az új uralmi rendszerben a nemzetségek feloldódtak a vérségi kapcsolatok különben is már régen elhalványultak, s beilleszkedtek a feudális társadalomba egyéni képességeiknek, vagy egyetemes érdekeiknek megfelelően. Belőlük, s a jobbágysorsot szerencsésen elkerülő közsabadokból alakult meg sa 14. és 15. századra a k ö i z r i e m e s e k osztálya.

A királynak szolgáló szabadok és az adható, vehető, cserélhető és fenyíthető rabszolgák sorsa eleinte kedvező volt. A szabadok szabadságát a világi, la rabszolgák emberségesebb életét az egyházi törvények biztosították. A steppe emléke még sokáig élt a magyarságban. Az eladományozott szabadok új uruknál kedvükre rendezkedhettek be. Az egyfoglalkozású falvak lakói kiváltságokat kaptak, a különböző foglalkozásúak meg éberen vigyáztak arra, hogy szabadsá-

gukban meg ne rövidíttessenek. Legfontosabb biztosítékuk a szabad-költözködés volt, az a jog, hogy odébb állhatták, ha új gazdájuk nem tetszett. A szabadköltözködési jogot a szolgálati kötelezettség korlátozta; valahová be kellett szegődniök, nem maradhattak földesúr nélkül. A rabszolgák nem élhettek a szabadköltözködéssel; ha tetszett, ha nem, maradniok kellett annál a földbirtokosnál, akinek adományozták őket.

Az idegen, elsősorban a német urak olyan országból jöttek, ahol a társadalomban mindenkinek megvolt a maga helye s a maga feladata vagy kötelezettsége. Ismertek különböző jogállású szabadokat, de nejn ismertek különböző jogállású dolgozókat; a dolgozóktól aizt várták, azt követelték, hogy dolgozzanak és még csak eszükbe se jusson, hogy jogaik is lehetnének. Számukra a rabszolga volt a legmegfelelőbb; legszívesebben a szabadokat is ebbe a kategóriába kényszerítették volna, ha az Egyház és némely királyok nem védelmezik őket.

A MAGYARSÁG ERŐTELJESEN reagált a germán törekvésekre. A nemzeti és a szociális elkésredésből közös akciók születtek. A magyar urak nem nézhették, hogy a német császár bábuja, „a germán dühvel kegyetlenkedő” Péter király, mint a krónikás írja, a németekkel és az olaszokkal „falta fel az

ország javait”, s „az erősségeket, a kastélyokat és az országnak minden méltóságait” helyettük nekik adta., Másutt arról kesereg a krónikás, hogy „a fenevadaki módjára ordító németek és a fecskék módjára csa-csogó olaszok” zsarnokoskodnak kevélyen, kényökdvökre a magyar népen. Az idegenek mohósága és zsarnoksága ellen felkelésekkel védekezett a magyarság: főurak és szabadok — mindegyik a maga céljaiért, mint később Rákóczinál — támadtak a germánokra.

Legmarkánsabb képviselője ez új forradalomnak Aba-Sámuel, aki úgy gondolkozott a koiabeli krónikás tanúsága szerint, hogy „minden közös a2 urak és a szolgák között”; szívesebben is időzött a nép körében — „megveti az orszáág nemesseit s a parasztokkal és nemtelenekkel fog össlze” —: benne tudatosan rémlett fel, hogy valamikor másként, szabadon és egyenlően éltek a magyarok, de nem tudott az idegen befolyás eUer semmit sem tenni. Halálával lakolt elveiért és csak ú nép tartotta meg emlékezetében, amikor énekelt, mesélt róla és szentként tisztelte... Aba Sámuelet az új rendet elfogadó magyar főurak német segítséggel verték le, s kiváltságaik megvédésére és megerősítésére bevezették a bajor törvényt, mely Szent István jogrendszerénél hatásosabb, szigorúbb és részletesebb intézkedéseket tartalmazott a birtokonbelüliek hatalmi

és vagyoni pozícióinak megvédésére. Péter másodszor is trónra ült, de újabb vezérrel, Vatával megint felázadt a nép, s kegyetlenül végigdúlta az országot. A királyt megvakították, az állami tisztviselőket, ispánokat kivégezték, a papokat, szerzeteseket és a püspököket kiirtották: L Endre lett a király és a bajor törvényeket hatályon kívül helyezték.

Ezek a forradalmi megmozdulások nem az új vallás, a kereszténység ellen, hanem a kereszténységgel összetévesztett, vagy takart, illetve összekapcsolt, s a germánoktól erőszakolt, addig ismeretlen új politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedés, a feudalizmus ellen irányultak. Kétségtelenül a kereszténység úgy jelent meg a magyarok előtt, mint az európai, illetve a germán rend harcos ideológiája, hiszen a legkíméletlenebb eszközökkel, tűzzel, vassal terjesztették. Vele szemben a régebbi életformájukhoz ragaszkodó magyarok a szabadság emlékétől kísértve a pogányságban találták meg ideológiájukat, s a két nézet, mondhatnám így is: a két világnézet összeütközése robbantotta ki a „pogány” lázadásokat és felkeléseket. A dolgozó, s már-már lecsúszó szabadok a „pogányok” mellé állottak, mert sérelmeik orvoslását azoktól várták; az urak többsége meg a „keresztények” heiz húzott, mert a magántulajdont, s az új társadalmi hierarchiát védték. Az Árpád-kori „nemzeti” forradalmaknak ez a lényege, s ami körülöttük még történt

— papok gyilkolása, kegyetlenkedések stb. — az csak a forradalmaknál szokásos kilengés volt.

Az utolsó nagyobb „nemzeti” forradalom I. Béla trónrajutásával kapcsolatos. Bélát is pogány felkelés emelte a trónra. A tömegeket Vata fia, János vezette, s nyomásukra Béla országgyűlést hívott össze Fehérvárra. Béla fehérvári országgyűlése valóban országgyűlés volt: minden falut és szállást két-két v é n képvislet. Nagyon sok „paraszt és szolga” jelent meg, akik kívánságaikat választott küldöttséggel juttatták a király elé. A nép az egyház ellen dühösködött, abban látta minden rossznak a forrását. Furcsákat is követelt a királytól: „Engedd meg, hogy atyáink szeiint pogány módon élhessünk, a püspököket megkövehessük, a papok belét kifordíthassuk, a diákokat (clericusokat) felköthessük, a dézsmásokat felakaszthassuk, az egyházakat leronthassuk és a harangokat összetörhessük.” Nem nehéz ez indulattól hevített sorok mögött azt a kétségbeesett társadalmat meglátni, amelyiket még az ösztönei irányítottak, a tudatalatti világában a steppére gondolt: a kereszténység számára idegen, tehát elfogadhatatlan volt, s módszerei és követelései már nem illettek a l é n y e g é b e n megváltozott viszonyokhoz. Béla fegyverrel verte szét a fehérvári „országgyűlést” és Vata hazáját, a lázadás tiszántúli főfészket pacifikálta, királyi uradalommá tette: így keletkezett Békés vármegye...

A fel-fellobbanó lázadások a régi élet emlékeire világítottak, melyet visszahozni már nem tudtak, visszavarázsolni nem volt erejük; nem is lett volna célszerű, mert megmaradásunkat veszélyeztették volna: a társadalom tehetetlensége az új fejlődés irányában érvényesült s ate újonnan ható politikai, társadalmi és gazdasági erők a 13. és 14. században a különböző jogállású közszabadokat — akik nem emelkedtek a nemesek közé —, továbbá a félszabadokat és a jogtalan rabszolgákat egyetlen osztállyá kovácsolták össze. Ez a folyamat lassú, a kortárs előtt alig észrevehető, csak azt lehetett meglátni, lemérni, hogy a szabadok és a félszabadok süllyedtek, a rabszolgák meg valamelyest emelkedtek, s amikor ez az ellentétes irányú társadalmi mozgás kiegyenlítődt, megszületett a legalsó magyar társadalmi osztály: a jogtalan jobbágyság.

A JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA.

AZ ÁRPÁD-KORBAN a gazdasági élet nagy átalakuláson ment keresztül. Először a kettős település szűnt meg: a földművelés térhódításával véglegesen megtelepedtek és mind újabb és újabb területeket vontak be a művelésbe. Kóborló hajlamuk még a végleges megtelepüléskor is nyugtalanította, hajszolta őket, s nem egyszer napi járóföldre is elkalandoztak

legelőváltógazdálkodásukkal a téli — állandó — szálláson épült templomtól. (Szent László és Könyves Kálmán királyok törvényes intézkedésekkel tilalmazták az örökös kószálást.) Ez a nomád földközösségi rendszer, míg föld volt bőven — a gyepüket kitolták, a lakatlan területeket idővel megszállottak, gyarmatosították — és a falu lakói egy nemzetség tagjai, vagy szolgái, tehát azonos jogállású elemek voltak, kielégítően működött. A nyugalmi helyzet akkor borult föl, amikor a birtokadományozásokkal a nemzetségek birtokviszonyai megváltoztak s az egyazon földközösségben élő nép egyik csoportja megmaradt a nemzetség vagy a király tulajdonában, más csoportok pedig egy vagy több adománybirtokos tulajdonába, illetőleg hatósága alá kerültek. Előfordult az is, hogy a vándorló falu egy másik vándorló faluval találkozott és egy faluvá egyesültek. Uraik utánuk mentek és a rájuk eső falurészre bejelentették magánjogi igényüket. A 11. és 12. században a falvak többségében különféle jogviszonyú, más és más földesúrhoz tartozó népek éltek nomád földközösségben.

A magántulajdon előnyeit megismert nemesek vagyonuk gyarapítására erőszakos eszközöket is igénybevettek. Az erősebb földesúr a falu többi, nem alája tartozó lakóit, s a közöttük élő szabadokat erőszakkal hatalma alá terelte, magáévá tette. Ennek megakadályozására és a bizonytalan birtokviszonyok rendezé-

sére Szent László és Könyves Kálmán korában összeírták a földesúri népeket és kötelezettségeiket. Megalapították az udvar és a várak szolgálatára rendelt udvarnokok, várszolgák, rabszolgák és szabadosok számát és jogviszonyait, az egyes személyek és családok kötelezettségeit, melyek alapján a régebben általánosan szolgának, várnépnek, udvarnoknak stb. nevezett osztályt földműves, pásztor, kanász, lovász, csikós, gulyás, vincellér, tímár, ács és más ily szolgáló csoportokra tagozódott. E szolgák és félszabadok foglalkozása a földművelés, állattenyésztés, legeltetés és halászcás volt, s a földesúrral szemben különféle természetű, beosztásukból folyó meghatározott szolgáltatásokra voltak kötelezve.

BIRTOK ALATT nem a mai zárt területet értették, hanem a földesúr magánhatalma alá, tehát tulajdonába tartozó, s az országban szétszórtnan, más földesurak tulajdonában lévő népekkel faluközösségben élő szolgák és szabadok összeségét. Személyi, perszonális kapcsolaton felépült birtoklási elvnek mondható ez, amit a 12. és 13. században a területiális törekvés vált fel. A birtokosok elszórtnan élő népeik földjének a faluközösségekből való kiszakítására és egyesítésére gondolnak. A szomszédos földek elcserélésével, vételid, adományozással, sokszor

erőszakos lépéssel igyekeztek zárt területi egységet alkotó birtokokat teremteni.

A földbirtok területi kialakulása maga után vonta a szolgáltatások egységesítésére irányuló törekvést. Az adománybirtokon különböző jogállású emberek éltek. A nagybirtokok szomszédságában párszázholdas nemesi szabadok. Mindegyiknél szolgák mivelték a földet. A birtokosok ezt a sokféle megkülönböztetést meg akarták steüntetni és az összes földesúri elemeket egységesen szolgáló és adózó osztályba akarták tömö«ríteni. E veszedelemmel szemben a királyi és egyházi birtokok népe és a magánföldesurak szabadjai *szolgálati* kötelezettségük és kiváltságaik megállapítását, a szabad kisbirtokosok pedig szabadságuk ünnepélyes kinyilatkoztatását követelték, nehogy a stzolgékkaJ egyenlő elbánásban részesüljenek. Törekvésük a belpolitika viharaiban álkndóan visszatérő jelenség és végül sikerül la kiváltságos köznemesi osztállyá fejlődniök. A gazdasági és társadalmi viszonyok ilyenén alakulása nagy ellentéteket idézett elő a társadalomban: a király, a nagybirtokosok és a szabadok küzdelme változatos sikerrel folyt, s a keletkező nagy erővonalak a gazdasági és társadalmi életet továbbra is erőteljesen formálják.

A gazdálkodás belső rendjében is nagy változás ment végbe. A királyi és földesúri udvartartás szükségleteit fedező autark termelés helyébe részben már

a piacra termelő gazdálkodás lép. A keresztes háborúkkal Európa és Kisázsia gazdasági élete kapcsolatot talált, fellendülésre, addig nem ismert lehetőségekre nyílt alkalom. A mezőgazdasági termelés jelentősége fokozódott, a birtokok szervezésére és berendezésére nagyobb súlyt helyeztek, s ez kihatott a munkásnép életére is. Amikor a szabadok, királyi szolgák és vitéfcek rendje köznemességgé olvadt össze, a királyi és magánbirtokon a nem rabszolga elemek is egységes osztállyá sűrűsödtek. A honfoglalókkal jött, vagy később zsákmányolt rabszolgák valamennyien felszabadultak és a szabadosok, vagy sokszor a királyi szolgák és a familiárisok sorába emelkedtek. Rabszolga mégis volt, mert az állandó háborúskodások alatt ujakat zsákmányoltak, vagy külföldről vásároltak. Az új rabszolgák kivételével és a köznemesség leszámításával megmaradó, tagozódásra, íá szolgálat és szolgáltatások ezernyi változata szerint külön-külön egységeket alkotó, szinte áttekinthetetlen társadalmi csoportokból alakul meg a jobbágyság.

Eredetileg a latin minister-rel egyértelmű szó volt: az udvari főtisztviselőket, nádort, ispánt, lovászt, tárnokmestert és!a többieket nevezték a király jobbágyainak, később jobbágyuraknak. A királyi váiak tisztjei a várjobbágyok, a királyi uradalmak szolganépének előljárói az udvarnokjobbágyok, az egyházi és a magángazdaságok félig szabad és szolganépének

parancsolói a jobbágyok voltak. (Jobb ágyból valók, jobb születésűek: urak.) A királyi, egyházi és világi birtokokon katona- és gazdatiszt! szolgálatot teljesítő jobbágyok a szegényebb szabadokból, vagy a félszabad és szolgasorsú emberekből, akik Szent István törvénye értelmében a törvény előtt szabadok voltak, s hűséges jobbágyszolgálatuk jutalmául később személyes szabad-ságot is kaptak, kerültek ki. A jobbágyok ivadékaikat jobbágy fiaiknak hívták és e név szolgálatuk megszűnte után is rajtuk maradt: a szolgasorsú és szabad úrbé-ressel szemben a földesúri hatóság alá tartozó legelőkelőbb szolgálatra kötelezett szabad nép megjelölésére használták.

A 13. és 14. század fordulójának társadalmi és gazdasági mozgalmában a királyi várjobbágyok össze-sége, az udvarnokjobbágyok és magánföldesúri jobbá-gyok egy része a királyi szerviensek köznemesi osztá-lyába emelkedett. A többiek, mivel helyüket és munkakörüket a familiárisok — a hűbériség magyar országi csökevényes rendjének függő, személyesen szolgáló elemei — foglalták el, adózó úrbéresekké süllyedtek le. A városi kiváltságban nem részesült telepes vendégek földesúri hatóság alatt élő szabad ivadékaival együtt új szabad földművesosztály megalapozói lettek. A rabszolgákkal és a lassan eltűnő sza-badosokkal szemben most már jobbágynak nevezett földművesek földesuraik hatósága alá tartoztak ugyan,

személyükre nézve szabadok voltak és a törvényesen kiosztott földbérváltság lefizetése után szabadon elkölthettek és más úr szolgálatába állhattak.

Sok nevük közül az Árpád-korban bukkan fel a legmegalázóbb is, amely azután végérvényesen tajtuk marad: a paraszt név. Szláv eredetű szó, mint annyi sok a magyar nyelvben, melyek a földművelésre¹, a mezőgazdaságra vonatkoznak, jelentése: durva, közönséges. A mindenben kiváló nemes emberrel szemben így kapja nevét az eredendően lenézett földműves, a p a r a s z t . . .

A jobbágnak, parasztnak nevezett úrbéres szabad földműveseken kívül voltak a régi rabszolgákhoz, udvarnokokhoz és várszolgákhoz hasonló, vagyontárgynak tekintett, jogtalan, röghözkötött telkes szolgák is, akik a földesuraktól magánhasználatra a sokkal terhesebb terményadó és úrbéresi szolgálat ellenében kapott telkeken gazdálkodtak. A 13. század vége felé számuk rohamosan megfogyatkozott. A földesül vagyontárgyát képező rabszolgák, s a viszonylagosan felszabadított, de továbbra is függő viszonyban maradt félszabadok, vagy szabadosok teljes felszabadítása már a 11. században szórványosan megkezdődött az emberek közös származását és az Isten előtti egyenlőséget hirdető Egyház ösztönző hatására: a 13. században a rabszolgaszabadítás gazdasági okok miatt jelentős méreteket öltött. A nagybirtok kialakulására, s a

királyok és a főurak harcai nyomán kelt belső zavarások idejében az ország némely része igen sokat szenvedett. Egész vármegyék elnéptelenedtek, az ör-Bzág határán is akkor indult meg a telepítés: mún kaskézre volt sürgősen szükség, amit a kenézek vezetésével külföldről bevándorolt telepések csak részben biztosítottak, ezért más lehetőség után is néztek.

A sűrűbben lakott országrészekben a nép túlságosan elszaporodott. Régebben az egy-egy család ellátását biztosító 20—70 kat. holdnyi rabszolga- és jobbágytelek elaprózódott, nagy családok éltek fél- vagy negyedtelteken, soknak még ennyi sem volt: a földből nem tudták kihozni az ellátásukra szükséges minimális terménymennyiséget sem, a földesúrnak sem tudták beszolgáltatni a járandóságot, s inkább terhére mint hasznára voltak. Egyik helyen a munkaerő hiánya, másik helyen a túlsúfoltság és éÜhetetletiség arra ösztönözte a földesurakat, hogy a rabszolgákat tömegesen felszabadítsák. „A parlagföldek benépesítésére — írja Hóman Bálint — és uradalmaik népfölöslegeinek lecsapolására törekvő urak ellentétesnek látszó, de egymást jól kiegészítő érdeke az úr földjén gazdálkodó szolgák egész tömegének gyors felszabadítására vezetett. A felszabadítás la korábbi gyakorlattal ellentétben sok helyt nem az egyéni szabadonbocsátás szokásos jogi formaságai között történt, hanem a jobbágyokkal elkeveredett és földesúri falvakban velük

együtt élő telkes szolgák jobbágyságának, vagyis szabadságának hallgatólagos elismerésével. A földesúri hatalom egyszerűen tudomásul vette, hogy a telkes szolgáknak a jobbágyokénál eredetileg sokkal népesebb rétege mindenestül felemelkedett a parasztjobbágyok színvonalára s beolvadt a parasztjobbágyságba.” Az úgynevezett szabad jobbágyok mellett a főurak, nemesek és familiárisok szolgálatában háztartási, földműves és mindenféle alsóbbrendű munkát végző rabszolgák is éltek még a 14. században. Kis részben a nagy felszabadításból kimaradt, nagyobb részükben a 13. század folyamán külföldről vásárolt, vagy a hadjáratok során zsákmányolt rabszolgák és a törvényes ítélettel kitzasztott szabadok ivadékai voltak: velük könnyen pótolták a felszabadítottak helyét. Ezeket a rabszolgákat jog sfőerint még mindig vagyontárgyként kezelték, de adás-vételükre már ritkán került sor. Teljesen jogtalanok voltak, uruk korlátlan hatósága alá tartoztak, közhatósági védelemben nem részesültek és csak az Egyház gondolt rájuk, s idővel fel is szabadította őket. Különböző természetű robotmunkával szolgálták urukat, majorjában dolgoztak, konyhájáról kaptak élelmet, vagy terményt: az uradalmi cselédek elődjének tekinthetjük őket.

A JOBBÁGYSÁG SORSA összeforrott a földdel. A föld a jobbágytelek rendszerében lett e nagy

társadalmi osztály birtoka. A sessio — telek — a faluban egy katasztrális holdnyi belsőség, melyen a jobbágy háza állott, s a határban az ehhez kapcsolódó szántóföld és rét, továbbá a közös erdő, legelő, nádas, tó, folyó és berek használati joga volt. Nagy általánosságban 32—64 kat. hold szántó és 8—16 kát hold kaszáló a térben és időben változó területe, ami azonban jogilag nem volt a jobbágyé, mert a föld birtokosa a király, a nemesúr, vagy az egyház volt: a telek inkább csak megtestesítője volt annak a jognak, mely szerint a faluban állandó, a határban minden évben más-más helyet foglalhatott magának. A falvak földközösségben éltek és kezdetben két, majd háromnyomásos gazdálkodást űztek. A kétnyomásos gazdálkodásnál felváltva művelték a hájárt: egyik évben az egyik felét, másik évben a másikat; a háromnyomásosnál a határ egyharmadát parlagon hagyták, a másik harmadában őszt, a harmadikban tavaszt vetettek, s a forgókat minden évben változtatták.

A forgókban tavasszal nyílhúzással kisorsolták a jobbágyok szántóföldjét és a kaszáló rétyjét. A határ többi része osztatlanul a közösséggé maradt: mindenki vágthatott fát a közös erdőn, legeltethetett a közös legelőn, halászhatott a közös tóban és folyóban és gyűjtögethetett a közös berekben, vagy cserjésben, A közös erdő, legelő, tó, folyó emlékét a mai külön-

féle közbirtokosságok még mindig őrzik. A telkeket a világi, vagy egyházi földesúri hatalom fogta össze szervezetszerű egységgé. A község azonban inkább csak gazdasági közösség, mint közhatalmi testület és a személyes jellegű birtoklást felváltó területiális birtoklás sem kapott még nagyüzemi szervezetet, mert akármi-lyen nagy területre, falvakra, vagy egész vármegyékre terjedt is ki a földesúr hatalma, a birtoka apró jobbágytelkekből állott, s ha volt házi kezelésben lévő földje, az is beleilleszkedett mindenütt a nyomásos gazdálkodás forgó rendszerébe.

A jobbágy szolgáltatásának és kötelezettségeinek a telek volt az alapja és a kulcsa. Három felé volt elszámolása: a földesúr, a király — később állam — és az egyház irányában.

1. A földesúrnak kilencedet, ajándékot, cenzust és robotot adott. A kilence d-re Nagy Lajos törvénye szorította a jobbágyságot. Minden terményből a kilencedik részt a földesúrnak kellett beszolgáltatni. A jobbágyi állapot ismerve is kilenced volt: a különböző jogállású szabad-, félszabad- és sfeolganépekéi a kilencedfizetés kötelezettsége tette jobbágysággá. Aki kilencedet adott, az jogtalan jobbágy volt: aki nem adott az a jogokat és a termelőeszközöket kisajátító nemesekhez tartozott. Az úgynevezett ajándékot természetben szolgáltatták. Az „ajándék” leggyakrabban ismétlődő tárgyai kenyér, bárány, sajt, vaj,

tojás, kacska, tyúk, galamb, nem ritkán vágómarha, hí-zott disznó, hal, vad stb. voltak. A c e n z u s mind-ezekhez még külön pénzbeli járulék: értéke telken-kint változott. Kiegészítette az e r d é l ő-, f a h o r d ó-, r é t-, a b r o n c s-, fű-, k ö d m ö n-, csónak-, kasza- és rákpénz, mely a különleges jobbágy-jogosítványok — fairtás, halászás, makkoltatás, szőlő-termelés, gyűjtögetés stb. — ellenszolgáltatásai vagy valamilyen régebbi természetbeni adózás, vagy külön-leges robotolás megváltása volt. A r o b o t munka-szolgáltatást jelentett. A jobbágy köteles volt éven-kint bizonyos napot ingyen la földesúrnak dolgozni. A legtöbb visszaélést a robottal követték el a földes-urak, s a későbbi saálzadokban gyakran előfordult, hogy a jobbágy többet dolgozott a vár, a kastély kö-rül és az urasági földeken, mint a magáéban.

2. A király kapu- vagy telek-, Károly Róbert adó-reformja után a „kamara haszna” elnevezésű egységes adót szedte a jobbágyoktól. Ebben az előbbi adó h benne volt. Mátyás a telekadó helyébe a f c összes ked-vezményeket megszüntetve a „királyi fiskus a d ó j á t” vezette be, ami úgy szerezelt, mint ma a úz egyenes adó, s ehhez csapták az egyéb állami szolgál-tatásokat, elsősorban az egyforintos h i á d i a d ó-t. Szükség szerint robotolt is a jobbágy a királyi várak és határerődítmények építésénél, fuvarozta az építő-anyagot, szállította a királyi és vármegyei tisztviselő-

ket, a katonákat, stb., majd a telekkatonaság megszervezésével a tényleges honvédelemből is kivette a részét.

3. Az egyház tized-et kapott a jobbágytól. Minden terményéből a papok és szerzetesek elvitték a tizedik részit. A kilenced és a tized súlyosan érintette őket: 100 kilogram búzából 10 az egyházé, 10 a földesúré volt; 100 liter borból hasonlóképpen és általában mindabból, amit termeltek. A tized nem egy forradalmi megmozdulást váltott ki belőlük, s gyakori emlegetése nagy elkeseredettségre vall.

A SZAB AD MAGYAR ide jutott: jobbágy lett, a nemesek cselédje, akinek jogai teljesen elhalványultak, csak kötelezettségei maradtak, melyeknek mindenképpen eleget kellett tennie. A közösség ügyeibe képviselőin keresztül nem volt már beleszólása. Az a társadalom, amelyik felette élt, nem vette figyelembe az ő véleményét, teljesen elkülönült tőle; a saját dolgait, a jobbágyok közösségét sem rendezhette úgy, ahogy szeretete volna. Népgyűlés már nem volt, a forradalmak meg nem sikerültek ...

A falu élén a földesúrtól kinevezett bíró állott, aki mentesült a szolgáltatások aílól és elvégezte a legegyszerűbb igazgatási teendőket, a kisebb viszályokban még ítélkezett is. Nagyobb perekben a föld-

hez fellebbezhetett a jobbágy, de az is a földesurak közhatalmi szervezete volt, tehát nem sokra ment vele. Némely nagy úrnak pallos jog-ot adományozott a király: ezek halálra is ítélték és lefejeztethették, vagy felakasztathatták alattvaló jobbágyaikat és a birtokukon elfogott megtévelyedetteket. A kilenced-fizetés mellett a jogtalanság volt a jobbágyi állapot legmarkánsabb ismérve.

A jobbágy társadalom nem volt egységes. Különböző rétegekből tevődött össze, de nem olyanformán, hogy az alkotó elemek minden jellemző vonása eltűnt volna. Azután a termelés társadalmi és természeti feltételei sem érvényesültek mindenütt egyformán, a differenciálódás határozottan jelentkezett és a sokrétű, soksfacínú osztály nagy feszültségektől terhesen sodródott belső törvényeinek és fejlődésének útján. Gyűjtőfogalom volt a jobbágyság, mint ma a parasztság: fedte azt a társadalmat, melyben a kolduszegény rabszolgautódoktól a már vagyonosodó és kiemelkedő gazdálkodókig mindenféle, földműves munkával foglalkozó, jogtalan emberek együtt éltek.

A telket a jobbágy halála után fiai örökölték, vagy ha még lehetett, volt elég föld, akkor foglaltak maguknak a határból a másod-, harmad-, stb. szülöttek annyit, amennyi kellett, amennyi szükséges volt. A primitív termelés miatt nagyobb területre volt szüksége egy-egy családnak, nagyobbak is voltak a telkek,

de amikor telítődött a falu, a foglалások megszűntek, az örökösöknek meg kellett elégedni azzal a telekkel amelyik atyjuktól rájuk maradt, így a felek aprózódott, felére, negyedére csökkent, sokan teljesen ki is estek a birtoklásból, s már csak a használati jogok illették meg őket.

A differenciálódó agrártársadalom felső szintjén a jómódú, egész telket bíró, számos marhát, lovat, disznót és juhot tartó jobbágyok állottak. Utánuk a részteikek következtek, akik már kevesebb állatot számolhattak meg istállóikban és a legelőkön. Legalul a földnélküli zsellérek helyezkedtek el két rétegben. Egyeseknek még volt házuk a faluban, barmuk a legelőn, másoknak már se házuk, se állatuk, se semmiféle termelőeszközük nem volt, csak a két kezük, melyet éppúgy bérbeadtak, mint ma a földmunkások és az uradalmi cselédek. Ezek a szerencsétlenek más telkén, más házában vagy kunyhójában húzódtak meg s ezért alzselléreknek vagy a más hátán, a más házában élő zselléreknek nevezték őket.

Ha szemléltetően akarjuk érzékelni a 15. századbeli magyar agrártársadalom szerkezeti felépítését, akkor a szokásos piramis-szerű ábrázolás helyett két olyan csonkpiramist képzeljünk el, melyeket a talpukkal összeillesztettünk: a keskenyebb felsőrészen a gazdag, egésztelkes, a középső legszélesebb szinten a töredéktelkes, de még túrhetően élő jobbágyok és az

alsó, ismét elkeskenyedő részen a termelőeszközök birtoklásából kirekesztett alzsellérek helyezkednek el. AÄ akkori idők agrárproletárjai a földművelő társadalom 25—30%-át tehatték ki. Azóta megfordult az arány: nta a birtokos parasztok a néhányholdasokat nem számítva, illeszkednek bele a fenti százalékkal az agrártársadalomba.

VÁROSIASODÁS ÉS POLGÁROSODÁS.

A SZABADKÖLTÖZKÖDÉSI JOG, e kor legfontosabb szabadságélménye az egységes jobbágyosztály számára lehetővé tette az elvándorlást. Az első századokban a túlsúfolt helyekről költöztek el vagy az új, szokatlan életformából tépték ki magukat a szegényebb és szabadabb elemek és mentek a lakatlan területeket benépesíteni. Később az elajándékozott közszabadok éltek azzal a jogukkal, melyet Szent István és utána minden király biztosított nekik, hogy olyan gazdát választhatnak maguknak, akiről az a hír járja, hogy emberségesebb, megértőbb, mint az, akit ott akarnak hagyni.

Leghatározottabban az 1298. évi országgyűlés intézkedik e kérdésben: „A nemes embernek bármely földművese vagy jobbágya, ha akar, urának jószágáról megnyervén az engedélyt és lefizetvén igazságos és szokásos földbérét, más nemes embernek jószágára vagy

akárhova, hova neki tetszik, minden ingóval taitózkodás végett elköltözessen.” A földesurak nem jó szemmel nézték a jogtalan társadalomnak ezt az utolsó jogát és minden igyekezetükkel a szabadköltözködés megvonását, tilalmazását szorgalmazták. A szabadköltözködés joga körül évszázados vita és küzdelem folyt, amelyből végül is ők kerültek ki győztesen. Egyelőre azonban szabad a költözködés, élnek is vele a jobbágyok s a 15. században új, addig nem tapasztalt jelenség figyelhető meg: a v á r o s b a ö z ö n l é s .

Az európai parasztság felemeléséhez a városok nyújtották a leghatásosabb segítséget. Amint a feudalizmus teljes rendje kialakult, a jobbágyok fölé áttörhetetlen burok feszült, saját erejükből nem is tudták áttörni, hiszen ismételt próbálkozásaik kudarcba fulladtak, a termelő és a karhatalmi eszközöket készükből tartó földesurak minden parasztforradalmat levertek. A középkor utolsó századainak nagy parasztfordalmait különböző szektárius mozgólódások és vallási rajongások, a huszitizmus és a reformáció előhírnökei vezették be. Hallatlan szellemi erjedés kezdődött a 11. és a 12. században. A kerszténység útja Krisztustól nem egyenes: kitérések, félrelépések és téves tanítások hínárjában akadozik. Eretnekségek, szenvedélyes hitviták és tesinatok jelzik, hogy sokszor maguk a hivatottak sem értettek mindenben egyet s a nép, az elnyomott, jogtalan, letiport jobbágyság hajlott az olyan eszmék be-

fogadására, melyek tagadták a meglévő állapotokat, a Bibliára és Krisztusra hivatkozva egyenlőséget, szabadságot, emberibb életet és a régi világ helyébe újat követeltek. Lázadó, eretnek papok és szerzetesek köré csoportosultak az elégedetlenek és számtalan forradalom lobbant fel a vallási extázis révületében. A szektáriusok a túlvilág élénken színezett boldogsága után vágyódtak s félelmetes jóslásokkal várták a világ végét, mely nem aiz ő ítéletüket, hanem az elnyomóikét hozza. Krisztus születése utáni 1000-ik évre várták, hogy eljön Isten ítéletet mondani elevenek és holtak felett s vége lesz a világnak. A várakozás izgalmaiktól és a szektás istentiszteletek extázisaitól agyonsanyargatott lelkek csalódással léptek az 1001-ik esztendőbe. A csalódás és a kiábrándulás azonban nem tartott sokáig, mert a nyugtalan szellemek szigorú kritika alá vették az egyházi tanításokat és elindították útjára — évszázados ugrásokban jelölve meg a fejlődést — íá reformációt, a felvilágosodást és a szocializmust. [Tagadták a hit tételeit, a dogmákat s az egyházi és társadalmi szervezet hierarchiáját. Mindenkit Krisztus papjának és egyenlő embernek tekintettek s a Bibliát lefordították a nép nyelvére. Amikor a népek megismerték az igazi Krisztust szociális programjával és a szegények, az elnyomottak melletti állásfoglalásával, a parasztforradalmak lángjai egész Európában — Magyarországon is — fellobogtak. A forradalmakat leverték, csak Angliában nem, ott az

urak és a parasztek megegyeztek — a 14. században törvénybe iktatták, hogy „minden angol szabad embernek születik” — s ezzel lényegében az angol parasztság fel is szabadult; a nyugateurópai parasztek továbbra is szolgák maradtak, a burok azonban már repedezni kezdett: a leghatalmasabb társadalmi erő, a városiasodás idővel szét is robbantotta s az északi és nyugati parasztek is felszabadultak.

A városiasodás erősen befolyásolja a társadalmak fejlődését. Kelet-Közép-Európát a városiasodás is elkerülte. Az ókorban Egyiptom, Görögország és Róma területén épültek nagy városok, mert a Földközi-tenger partjain zajlott az élet és teremtett a polgárosodás számára kedvező feltételeket. Amerika felfedezésével az Atlanti Óceán partjaira tolódott át a gazdasági élet súlypontja; ott keletkeztek egymásután nagy városok s a 15. és 16. században a szabad termelést, a szabad munkát, a szabad utakat és még sok más szabad dologot követelő korai kapitalizmus alapjaiban támadta meg a hűbéres társadalom kiváltságait s azokat lassan megszüntette. A város megtörte a feudalizmus hatalmát és polgárainak szabadságot: szabad életet, szabad gondolkozást és szabad munkát biztosított. A városok szabadabb levegője a környező falvakban is megindította azokat a folyamatokat, melyek a társadalom felbomlásához vagy átalakulásához s a paraszti tömegek felszabadulásához vezettek.

A falu látja el élelemmel a várost, a városból iparcikkeket kap a falu: a kereskedelmet közvetlenül űzik. A parasztok megrakott szekerekkel vagy batyukkal mennek be a városokba, ott meglátják a másikat, a szabadabb életet és megkívánják, utánozni kezdik. A város igényessé teszi őket és az igényesség a legnagyobb hajtóerő. Akik nem jutnak el a városokba, azok a falvakat járó kereskedőktől értesülnek arról az életről, amelyik után vágyódnak s amelyik nem is látszik olyan elérhetetlennek. A városiasodás hatáskörébe kerülő falvak parasztjai polgárosodtak és könnyebben harcolták ki szabadságukat, mint azok a parasztok, akik a feudalizmus zárt világában megrekedtek.

KELET-KÖZÉP-EURÓPA városai nem tudták megbontani a feudalizmust. A bányavidékeken és a kedvező földrajzi helyeken települt városok polgárai Nyugat-Európából jöttek és magukkal hozták a nyugati polgárság szokásait, ideáljait, életformját. Szabadságot és olyan privilégiumokat élveztek, melyek magasan a jobbágyok fölé emelték őket, nem is igen érintkeztek velük s ha mégis találkoztak, nem tehettek az érdekükben semmit: elfogadták a magyarázatot, mely Istentől valónak mondta az állapotokat s nem akarták azokat megváltoztatni. Néha ugyan viaskodtak a keletközépeurópai városok is a feudalizmussal, de azt legyőzni nem tudták és behódoltak neki.

A városiasodás mégis nagy eredményeket mutatott fel e tájon. A polgárok városai nemi segítettek a parasztságon; segített az magán. A középkor utolsó századában 900-950 olyan mezőváros van Magyarországon, melyeknek lakossága a szokásostól eltérően egy összegben váltotta meg szolgáltatásait és maguk választották bíráikat, amivel megtették az első lépést a polgárosodás felé. Ezek a m e z ő v á r o s o k nem állíthatók a nyugateurópai, vagy a bányavidéki és iparos magyar városok mellé, mert a városi életforma adottságai és lehetőségei nélkül csupán valamelyes autonómiát élveztek s elszakították a földesurakhoz kötő személyi szálakat, de mégis többet jelentettek, mint a jobbágy sorban tengődő falvak, melyeknek teljesen reménytelen volt a helyzetük. A jobbágyság a bíró- és elől jár ó választással ismét valamennyire részesévé vált a közösséget irányító közhatalomnak; a szolgáltatások pénzbeli megváltásával meg azoknak köztartozás — adó — jellege lett: e két fontos kiváltság azután olyan nagy társadalom- és gazdasági változásokat indított meg, hogy a 15. vagy 16. században remélni lehetett a magyar agrárpolgárság megszületését.

Történetietlen felfogás azt találgatni, hogy milyen is lett volna a fejlődés, ha ez vagy az az esemény nem következik be. A magyar parasztság fejlődésének legfontosabb, nyugodtan mondhatjuk sorsdöntő állomásánál azonban engedjük meg magunknak ezt a történe-

tietlen felfogást és képzeljük el, hogy hol tartana ma a parasztságunk, ha a 15. században megindult polgárosodást nem akadályozzák meg. Talán már nem is volna parasztság, hanem úgy illeszkedne bele a magyar társadalomba, mint a dán, a holland, a svéd, az angol és az amerikai földműves az ő társadalmába. Óriási lehetőséget jelentett a mezővárosok szabadabb élete, fejlődése s ezt megéreztek a falvak parasztjai is: tömegesen költöztek be a mezővárosokba. Egyetlen joguk, a szabad költözködés most nagy kiváltságnak bizonyult s a földesurak döntő rohamra indultak ellene. A fennmaradt adatok tanúsága szerint a 15. század második felében a jobbágyfalvak telkeinek fele üresen, lakatlanul állott a földesurak nem kis megrökönyödésére. Az előző században szörnyű járvány, a fekete halál tizedelte, nem is tizedelte: harmadolta, negyedelte a lakosságot s amint elmúlt, illetve enyhült, a városbaözönlés ürítette ki a falvakat. A mezővárosokban szabadon éltek, maguknak dolgoztak a jobbágyok; a falvakban az elköltözőitek munkáját és szolgáltatásait is az ottmaradottaknak kellett pótolni: hatalmas feszültség támadt, urak és jobbágyok viszonya fordulóhoz érkezett s ha a mezővárosok erősebbek, felkészültebbek, akkor az egész jobbágyság számára megnyithatták volna az emelkedés, a felszabadulás útját. A feudális országban a földesurak bizonyultak erősebbeknek és felkészültebbeknek s nemcsak a falvak fejlődését akadályoz-

ták meg, hanem a mezővárosok népét is visszataszították a szolgaságba.

A földesurak a szabad-(városba-)költözködés megakadályozására és a szolgáltatások, a terhek egységesítésére törekedtek. 1492-ben és 1498-ban hozott törvényekkel tervüket meg is valósították. Először is minden jobbágyot — mezővárosbelit is — kilencedkötelessé tettek. Ezután nem lehetett egy összegben megváltani a tartozásokat: a jobbágy falvakban és a mezővárosokban egyformán köteles volt beszolgáltatni az egyháznak a tizedet, a földesúrnak a kilencedet. Ugyanezek az országgyűlések a szabadköltözködést úgy módosították, hogy a szolgabíróra — a nemesség közhatalmi szervezetének, a vármegye tisztviselőjére — bízták annak elbírálását, ami a gyakorlatban a teljes tilalmat jelentette. 1492-től 1498-ig megásták a mezővárosok sírját. A magyar jobbágyság polgárosodása megakadt — háromszáz év múlva: a 18. században indult meg újra, de akkor már egészen más feltételekkel és jól elkésve —, az eredményeket néhány törvénnyel megsemmisítették s a föld népét vágyaival, terveivel és szándékaiival a legsötétebb nyomorúságba zúHesztették s nem maradt más számukra, mint az elnyomottak utolsó, mindent vállaló, elszánt lépése: a forradalom. A magyar parasztság meg is tette ezt a lépést, s nem rajta múltott, hogy nem úgy végződött, ahogy kellett volna. ..

PARASZTFORRADALMAK.

A MAGYAR FŐURAK nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak az európai főuraknál. Az angol, a francia, a német, a lengyel vagy az orosz főúr ugyanúgy bánt, sokszor még rosszabbul alattvaló jobbágyaival, mint a magyar. Születéssel vagy egyéni szerencsével a társadalom felső szintjére kerültek s nem tudtak ellentállni annak a nagy mánornak, amit a hatalom, a vagyon, a birtoklás jelent. Gyarló emberi vonások határozták meg jellemüket s a legteljesebben kihasználták a lehetőségeket. Szerettek jól, kényelmesen élni, pompázni, szórakozni, Vadászni stb. s hogy ezt mind megtehessek, elnyomták és zsarolták jobbágyaikat. Talán észre sem vették, hogy az úgy nem jól van, ahogy csinálják: társadalmi szemléletük magától értetődőnek találta az urakra és szolgákra osztott világot, nem botránkoztak meg a nyomorúságon és a jogtalanságon. Az Egyház Istentől valónak hirdette az állapotokat az eretnekek, reformátorok, szentek és egyházi filozófusok ellenére, akik legfeljebb a szegényekre hatottak, de lényegében nem tudták megváltoztatni a helyzetet, az állapotokat.

Történelmi és társadalmi tény, hogy a főuraktól függött a jobbágyok sorsa és a főurak inkább rosszul, mint jól bántak az alájuk rendelt teremtményekkel. Történetietlen felfogás lenne mentegetni viselkedésü-

ket, magatartásukat: meg kell őket érteni, de ép úgy meg kell érteni azokat a jobbágyokat is, akik időnként fellázadtak ellenük.

A magyar főurak a királyt szolgálták, országos tisztségeket láttak el és fontos diplomáciai megbízatásokat vállaltak és teljesítettek. Hamarosan megismerték az országos politika elemeit, az államot magukénak tekintették és a nemzet ők voltak: aiz Árpád-kor, az Anjouk és Mátyás nagyvonalú külpolitikája meg európai látókört adott nekik. Akár katonai, közigazgatási és igazságszolgáltatási főtisztviselők, akár országrészek vazallus, hódolt és ütköző tartományok vajdái, vagy diplomaták voltak, nagyszerűen megállották a helyüket. S ez elsősorban a fajta kiválóságát dicséri. Majd minden évszázadban elpusztul a nagybirtokos társadalom. Pártütések, hűtlenségek, háborúk és inváziók temetik és teremtik. A magyarság politikus nemzet: a politika alapja akkor is, és még nagyon sokáig, egészen napjainkig a föld volt. Minél nagyobb területtel rendelkefcik egy-egy földesúr, annál nagyobb a befolyása: a feudalizmus rendszerében ez természetes és magától értetődő. A felemelkedő, vagy már eredendően a kiváltságok és a föld birtokában lévő nemesség emberi gyarlósága mellett politikai öntudatával érdemelheti ki esetleg a történelmi kegyelmet tetteiért, a jobbágyság elnyomásáért. S ebben a megértő szellemben a jobbágyság forradalmait is nyugodtan elfogadhatjuk, öntudatának,

emberi vágyainak és magasabbrendű célkitűzéseinek dokumentálásaként.

A magyar parasztság történelme folyamán számtalanszor fellázadt. A lázadásokat, a forradalmakat nem mindig az elesettség, a feneketlen nyomorúság, az értelem felbomlása és az indulatok uralma váltotta ki: a forradalom a politikai és emberi érettség jele is lehet. Amikor egy társadalmi osztály rádöbben arra, hogy szerepe nincsen arányban jelentőségével, szép szóval, vagy erőszakkal, de mindenképpen változtatni akar a helyzetben. A magyar parasztság elég tanujelét adta annak, hogy nem érzi jól magát a sfcámára fenntartott feudális keretekben. Már az Árpád-korban kivándorolt, a pogánylázadásokat támogatta, a szektárius törekvéseket pártolta s amint észrevette, hogy a kör végleg bezárult körülötte, j o b b á g y s á g lett, abból azonnal ki akart törni. Ez a nép nem tudott és nem tud megbarátkozni a szolgasággal.

A JOBBÁGYSÁG RENDJE jóformán még meg sem alakult, a parasztság már fellázadt Erdélyben. Afc erdélyi parasztforradalom Zsigmond császár és király uralkodásának utolsó évében, 1437-ben robbant ki. Zsigmond nyíltan hirdette egyik rendeletében, mely a szabadköltözködési jogot megerősítette és meghagyta a földesuraknak, ha a jobbágy a törvényes tartozásoknak eleget tett, szabadon mehet oda, ahová akar, hogy „min-

den ember egy szülőpártól származván, egyenlő és szabad s a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett”. A nép sokat várt uralkodásától, de nem váltotta be a hozzája fűzött reményekéit: uralkodása alatt csak romlott a jobbágyság helyzete. Főúri ligák marakodtak egymással, az oligarcha-szellem dühöngött és pallosjog adományozása hirdette a jogtalanságot. S a jobbágyság lelkében nagy változások érlelődtek. A szektárius mozgolódások, különösen a huszitizmus szellemi hatása forradalmasította a parasztokat, eretnek pápák és szerzetesek terjesztették közöttük a magyarra fordított Biblia ígét s hatalmas erővel lángolt fel a forradalom. A Biblia, illetve az úgynevezett eretnekségek akkor a szellemi élmény egyetlen lehetőségét jelentették s az erdélyi forradalmat is, mint minden más forradalmat, szellemi előkészítés vezetett be.

Erdély sajátos etnikai helyzeténél fogva magyarok, székelyek és románok együtt keltek fel s harcoltak jogaikért és szabadságukért. Budai Nagy Antal a magyarokat, Kardos Jakab a románokat vezette. Az Alparét-hez tartozó Bábolna-hegyen szekérvárban táboroztak s a nemesi sereg megérkeztekor békét és megegyezést ajánlottak, a nemesek azonban nem akartak tárgyalni, követeiket lenyakasztatták és 1437 nyarán megütköztek. A jobbágyság fölényesen győztek s most már az urak kértek békét: a kolozsmonostori apátság konventje előtt létrejött a híres kolozsmonostori egyesség.

Ennek a történelmi nevezetességű okmánynak a szövege nem vall forradalmi indulatra. A jobbágyok nyugodtan előadják benne, hogy az *egyházi* adó, a dézsma pénzbeni kivetése keserítette el őket s Lépes György erdélyi püspöknek méltatlan eljárása, mely szerint a nemfizetőket egyházi átokkal sújtotta, majd rátérnek az örök sérelemre, a szabadköltözködés tilalmazására. „Ezek miatt s ezekből kifolyólag gyűltek tehát össze az Alparéthez tartozó Bábolna-hegyen — mondja az egyesség szövege —, hogy visszaszerezzék, helyreállítsák szabadságukat, azt a szabadságot, melyet Magyarország szent királyai adtak ezen magyar haza vala» mennyi lakosának és hogy egymás között jól megfontolt szándékkal súlyos terheiket levessék és komoly tanácskozáson saját ügyeikről, küldött követeik által a legalázatosabban kérték uraikat, hogy vennék le a jobbágyság nyakáról az elviselhetetlen szolgálai jármot és lennének tekintettel a szent királyoknál nyert szabadságukra.” A szabadság szeretete és a szolgaság gyűlölete sugárzik felénk a régies fogalmazású sorokból.

A forradalmár jobbágyoknak nem is igen volt más követelésük. A tizedfizetés rendezését és a kilenced eltolását kívánták s megint rátértek a szabadköltözködéésre. „Az ország lakóinak minden erőszakos fosztogatása és elnyomása onnan származik, hogy azokat, akik tartózkodás végett máshova szándékoztak költözni, még kifosztva sem bocsátották el, azt határozták — már t. i.

a kolozsmonostori egyességet elfogadó és aláíró delegátusok —, hogy a szabad állapotban lévő emberek tifeedeik és adósságaik megfizetése után bárhova akarnak, szabadon és bántalom nélkül költözködhessenek.” Az adó tekintetében úgy határoztak, hogy „évi adó fejében minden jobbágy folyópénzben egy dénárt és nem többet tartozik fizetni Szent István napján”. Intézkedtek az öröklésről, rendezték a katonák elszállásolását és sürgették Szent István „szabadságlevelei”-nek előkerítését, hogy a szegény nép jogai törvényes védelmet nyerjenek; ha pedig időközben elkallódtak volna, akkor a kolozsmonostori egyesség szolgáljon útmutatóul.

Bizony szerény követelések ezek. Néhány évtizeddel korábban a csehországi parasztok a címek, rangok és osztálykiváltságok ellen voltak, egyenlőséget, vagyonközösséget és kommunisztikus, új államformát követeltek; a győztes magyar parasztok csupán törvényes jogaik elismerését kérték. Higgadt, a helyzettel és az adottságokkal számoló állásfoglalásuk politikai érettségről tanúskodik. Politikai érettségüket bizonyítja a kolozsmonostori egyesség zárófejezete is. „Azt is lenyelik és szigorúan megtartandónak határozzák, hogy évenként ezután folytonosan mindig Urunk Mennybenmenetelének ünnepe előtt, minden egyes tanyából, uradallomból és községből két-két értelmes és szavahihető ember, az előbb említett kapitányokkal — nemesi főtiszték — vagy közülük legalább némelyekkel, vagy

más ez alkalomra kinevezendőikkel, a nevezett Bábolnahegyben megjelenjenek és ott ugyanazok a kapitányok, vagy közülük valamelyek azoktól az öregektől megkérdezze és kitudakolja, vájjon az ő uraik őket saját szabaddalmaikban meghagyták-é, vagy nem? És hogy úgy találják, hogy a nemesek közül valaki az előrebocsátott rendeletet az alább írt záradékkal egészben, vagy valamely részben megsértette volt, vagy azokkal ellenkezően cselekedett, esküszegőnek tartassék és a többi nemesek annak védelmezésétől tartózkodjanak és óvakodjanak.” A népgyűlés kísért ebben a követelésben, kezébe szeretné venni sorsát, sorsának irányítását megint a nép: szinte n e g y e d i k r e n d-ként jelentkezik a parasztság a nemesek, a papok és polgárok mellé.

A kolozsmonostori egyességből nem lett semmi. Lépes György ravasz taktikával, az egyházi adók engedésével a parasztokkal szimpatizáló kishemeseket magához édesgette, szeptemberben a magyar, székely és szász nemesség képviselői megkötötték a kápolnai uniót, újból megütköztek, a csata döntetlenül végződött, a nemesség az egyességet felbontotta, újat kötöttek, azzal meg a jobbágyság nem volt megelégedve, ismét harc következett, de most már a nemesek a szászok ostromeszközeivel és hathatós támogatásával legyőzték a jobbágyokat. A kérdést azonban eszsel nem oldották meg. A fegyverek pillanatnyilag elnémítoták a „negyedik rend”-et, de amint az tehette, megint

élet jelt adott magáról. Kisebb lázadások, forradalmak, felkelések egymást váltották: 1514-ig kilenc esetben fogtak fegyvert a magyar jobbágyok.

1514-BEN a magyar történelem legvéresebb és legvégzetesebb osztályháborúja tört ki. Történetírásunk idegenkedik 1514 tárgyalásától: legszívesebben letagadná, vagy átugraná ezt az évet. Modern megvilágításba még nem is helyezték Dózsa György forradalmát, pedig megérdemelné, mert igen nagy dolognak kellett lenni, ha 100.000 paraszt csődült össze, amikor egy évtized múlva az országos rémület csak 27.000 emberrel várta a törököt Mohácsnál.

A 16. század öntudatos jobbágyságra köszöntött Magyarországon. A polgárosodás rányomta bélyegét erre a nagy társadalmi osztályra és töretlenül mentette át politikai öntudatát az ellene intézett merényletek soroztán: a jobbágyság és a nemesi nemzet szerepe — ez volt a legnagyobb tragédia — felcserélődött. Korábban a nemesség történelmi öntudata tette lehetővé a magyar nagyhatalmi politikát, az Anjouk és Mátyás birodalomszervezését: a 15. század végén a nemesi öntudat és vele a magyar nagyhatalom aláhanyatlott s a pártoskodó, egyéni érdekeket szolgáló, a vagyonosodást hajhászó és dözszlő főurak oligarcha-szelleme a köznemeseket is megmételtyezte, megfertőzte s az elaljasodott vezető réteg nem látta és főleg nem értette meg, hogy

mit jelent a jobbágyság polgárosodása. A történelmi öntudatot már a jobbágyság képviselte: ki akart lépni a feudális keretből, hogy egyenrangú félként illeszkedjen bele a társadalomba. A sors azonban másként határozott.

A feudalizmus fejlődésének törvényszerű jelensége a központi hatalom és az oligarchia vetélkedése az elsőbségért, a vezetésért. Európa történetében súlyos válságokat idézett fel eiz a folyamat s nem egyszer komoly megpróbáltatások elé állította az országokat. A nagy vitát, az élet-halálra szóló viaskodást végül is a polgárság döntötte el: az uralkodók megegyeztek a városokkal s velük sakkban tarthatták a hatalmaskodásra hajlamos főurakat. Az újkori abszolutizmus kezdete ez, ami Magyarországon jóval később egészen más fejlődés eredményeként jelentkezett. Egyelőre az oligarchia győzött s ez a korszerűtlen fordulat Rákoson keresizáil Mohácshoz, majd 1541-ben az önálló állami élet bukásához vezetett.

A Dózsa-forradalmat megelőző évtizedekben a lakosság száma 4—5 millió lehetett, ebből az 1484-ben megejtett adóösszeírás szerint 11.250 a nemesi család, a földesúr. Hatalmas vagyonok halmozódtak fel egy-egy ember kezén. Egész vármegyék, sőt országrészek tartoztak egy-egy földesúr alá: asz országon valóban csak néhány főúr osztozkodott. Szapolyai János, a későbbi János király például az ország tizenketted részé-

nek birtokosa. A gazdasági hatalomnak ez a hihetetlen akkumulálódása a legválságosabb időkben döntő tényezővé tette az oligarchákat. Ha lehet felelősségről beszélni a történelemben, akkor a további eseményekért egyedül őket terheli a felelősség. A jobbágyságot nem lehet okolni: a jobbágyság amint észrevette, hogy a békes megoldásra nincs többé lehetőség, a legalkalmasabbnak vélt időben — az állami hatalom elerőtlenedésekor — nyomorában és elnyomottságában öntudatának tiszta megnyilatkozásával cselekedett: fellázadt urai ellen.

Körülöttünk mindenütt lázongtak a parasztok. Európa ismét a parasztforradalmak lángjainál szemlélhette torzultan fejlődő társadalmait. A század elején Németországban keltek fel a parasztok, majd Svájc és Németalföld népe s a velünk szomszédos Styria, Krajna és Karinthia tartományok parasztsága fogott fegyvert. Mindent elsőpró parasztfelkelés volt keletkezöben, 2 mi be is következik, ha az egyes országok jobbágysai incgiallhatták volna egymással a kapcsolatot.

A szellemi előkészítés tökéletes volt: évszázadok eretneksége meghozta a maga gyümölcseit. Bibliai elemekkel, vallásos motívumokkal és a szocializmus kezdeti halvány tudatával átszőtt tanítások áramlottak a nép körében s olyan feszültségeket idéztek elő, melyeknek kitörései félelmetessé tették az újkor elején Európa életét.

A 14. században az angol csapszékekben ezt énekeltek a jobbágyok: „Míg Ádám kapált és Éva font, a nemes hol volt akkor, mondd!” Az angol parasztok forradalmasítója, a népszerű John Bull káplán a vasárnapi mise után a templom előtt így beszélt a néphez: „Milyen jogon hatalmaskodnak velünk a mi úgynevezett uraságaink? Valamennyien közös apától és anyától: Ádámtól és Évától származunk. Milyen képességek folytán mondják, állítják magukat különbnek, mint mi vagyunk? Talán azért, mert mi szántjuk-vetjük a földet és ők prédálják el hozadékát? Ők bársonyban járnak, mi darócban. Övék minden bor és fűszer, övék a puha kenyér: nekünk csak árpa, korpá, meg szalma marad s vízzel oltjuk szomjunkat. Az urak fényes kastélyokban dőzsölnek, minket eső, szél gyötör a mezőn, hoilott tőlünk, a mi munkánkból származik amit elköltenek ... (Ezt) nem tűrjük tovább és ha nem lesz változás, inajd gondoskodunk róla, hogy legyen.⁰ A közös származás gondolata mellett a közös kegyelem hangoztatása is az emberi egyenlőségre utalt. „Nemes vérével Krisztus szegényt és gazdagot egyformán megváltott” — hangoztatták száz év múlva a német forradalmárok. Az 1476-ban elfojtott és Bundschuh néven ismert német parasztmozgalom vesére niklashauseni Böheim János azt hirdette, hogy „ezután sem császár, sem fejedelem, sem pápa, sem más papi vagy világi felsőség ne legyen, hanem mindenki egymással testvér s kenyerét mindenki

a saját kezemunkájával keresse és senkinek se legyen több, mint a másiknak”. Hasonló programja volt a Szegény Konrád nevén feljegyzett 1514. évi németországi parasztfelkelésnek. Az egyházi javak elkobizását, a földek felszabadítását, a kamatuzsora és méltánytalan adók eltörlését s a keresztény világ békéjét követelték. Ezek a tanítások és követelések diákok, papok és mesterlegények közvetítésével egyik országból a másikba áramlottak s egységes felfogást és állásfoglalást váltottak, alakítottak ki az alsóbb néposztályok körében. Magyarország nem élt elszigetelten: a szellemi erjedés és a forradalmak híre érintette s a jobbagység Dózsa György vezetésével megívta reménytelen harcát a szabadságért és az egyenlőségért.

DÓZSA FORRADALMÁNAK célkitűzéseit a czeglédi beszédből ismerjük. A czeglédi beszédet és fennmaradt szövegét a történetírás nem hitelesítette. Ez azonban nem is fontos, mert akár elmondotta Dózsa híres és hírhedt beszédét, akár nem, az abban foglaltak a kor hangulatát adják vissza s ez elég 1514 tárgyalásánál. Dózsa György székely nemest Bakócz Tamás esztergomi érsek, aki Rómából, a sikertelen pápaválasztásról keresztesháború hirdetésére jogosító bullával tért haza, állította a keresztes hadak éltre. A keresztesek elégedetlen parasztok voltak, akiket Dózsa állítólagos személyes sérelme miatt — az udvarban a törökökkel

vívott sikeres harcaért kitüntetendő fogadásnál az udvaroncok gúnyolták volna — az urak ellen vezetett. A keresztesek kijelölt helyeken, városok határában gyülekeztek, a központi tábor Rákoson volt; Dózsa onnan serege zömével az Alföldre vonult, közben néhány napig Czepléden időzött és beszédet mondott.

Beszédének elején az európai parasztság köiös szólamaival érvelt: „Ádám és Éva idejében nem volt király, császár, nagyurak és nemesség. Ha tehát mindnyájunknak egy ősapánk és anyánk volt, akkor született urak nincsenek.” A továbbiakban John Bullhoz hasonlóan szidta az „elfajult gonosz” nemeseket, kik „feslett életet folytatnak, részegeskednek, kendőzik magukat” és egy-egy éjszaka „hosszú jobbágyéletek minden keresményét elpazarolják”. A tiszta vizet és az egyszerű ételeket nem szeretik, drága borokat és fácánokat fogyasztanak s még „arra is ügyelnek, hogy tartsák a kezüket, amikor nyúl-, csirke- vagy más pecsényét szelnek fel”. Hangja keményebb lesz és úgy folytatja a nemesség bűneinek felsorolását: „Megbecstelenítik az isteni és emberi jogot, mert az igazságot pénzzel hallgattatják el, megvesztegetéssel jutnak az ítéletekhez. De¹ tehetnek bármit, mert úgysem bűnhődnek meg érte. Meg is tesznek minden istentelenséget. Házasságtörők és buja szenvedélyek rabjai. Nem kimélik az özvegyek és lányok jóhírnevét és még a parasztok menyasszonyai iránt is toladók. De aki sze-

mükbe mondja az igazságot, jaj annak. Ha azonban megszorulnak, ígérek mindent, fogadkoznak, mint a kikérő vőfélyek. De a szavukra nincs mit adni, mert állhatatlanok. Húzzák, vonják a népet és ebből nem csinálnak lelkiismereti kérdést. Könnyebb feladat volna megolvasni tavasszal a fűszálakat, nyáron a búzalkalászt, ősszel a termést és télen a hópolyheket s a derült ég csillagait, vagy a sivatag homokszemeit, mint elmondani és megnevezni bűneiket. Mi meg, akiket ők rabszolga gyanánt tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat.” E súlyos és megdöbbentő vádak után, melyek inkább csak negatívumok, konkrét programként mondotta: „Le kell rázni az igát. Ellen kell állni a zsarnokoknak és gyakorolni kell igazunkat. Szabadok akarunk lenni és leszünk is. Kijavítjuk a rossz törvényeket és összezúzzuk a nemesek elévült jo'gait. Az utak vagyona a népé legyen. Én nem akarok királyotok, csak testvéretek lenni. Minden fontos dologban alávetem magam a nép akaratának és aszerint járok el. Majd ha kívánjátok, leteszem a főhatalmat és szótlantul fogadom ítéleteteket.” Végül harcra szólítja fel a jobbágyokat, hogy meglakoljanak és pusztuljanak a bűnösök.

Hálás feladat volna szövegelemzéssel kimutatni, hogy a czeglédi beszéd milyen nagyszerű megnyilatkozása és nagytávlatú koncepciója a feltörő, újkor eleji magyar jobbágyoknak. Ezt azonban nem tesszük. Meg-

elégszünk annak megállapításával, amivel kezdtük: öntudatos jobbagyság sorakozott a forradalom zászlói alá, hogy kivívja jogait és szabadságát. S ha a nemzet alatt nemcsak a tízezernyi nemest, hanem a jobbagyságot is értjük, akkor országos ügynek kell nyilvánítanunk Dózsa forradalmát. Hiszen abban papok, szerzetesek, diákok, mesterlegények és iparosok is résztvettek; megszervezéséből, kivitelezéséből, stratégiai, taktikai és műszaki eredményeiből az emberanyag jó minőségére és a vezetők intelligenciájára, kiemelkedő képzettségére következtethetünk. Amiért nem sikerült, nem szabad történetlen vállalkozásnak minősíteni. Egyetlen parasztforradalom sem sikerült Európában s a magyar nemesek mögött mégis csak félévezredes politikai iskola állott és a fegyverforgatáshoz is jól értettek.

A forradalom kitörése után két héttel asz ország egyházi és világi fejei Budán már arról tanácskoznak, hogy „bátran, erős kezekkel” verjék le a parasztforradalmárokat és úgy törjék őket össze, hogy „ilyen lázadásra többé még késő unokáik se merjenek gondolni”. Katonai segítséget kértek külföldről. Telegdy István kincstárost Lengyelországba és Moldovába küldik, más követek a csehekhez és németekhez mennek. Bertalan ímünstenbergi herceget, Komorau urát például ilyen érvekkel akarják rávenni a segélyküldésre: „Arra kérjük uraságodat, őfelségének és hazánkknak ebben az időben méltóztassék segítségére lenni. Ha azután va-

lamikor úgy jönne a sorsa, hogy uraságod is segítségre szorul, mi viszont Uraságodnak adunk segítséget, hasonlóért hasonlóval akarunk fizetni és javát akarjuk.” A szervezettebb társadalmi erő, a politikai rutin és a katonai tudás végül is győzött és Temesvár alatt halálos csapást mértek a forradalomra: a vezéreket kivégezték, a közembereket megbélyegezték és röghözkötötték.

A megtorlás Werbőczy nevéhez kapcsolódik. Igazságtalan Werbőczyt egyedül kárhoztani, mert ahogy a parasztok lelkében egységes eszményként élt a felszabadulás gondolata, ugyanígy a nemesség is egy emberként követelte a jobbágyság szigorú megbüntetését a még ugyanabban az esztendőben megtartott rákosi országgyűlésen: Werbőczy csak kifejezte és formába öntötte a nemesi hangulatot.

Az 1514. évi országgyűlés az „örökös jobbágyság” elveit vallotta. Egységesítették az örökös szolgának minősített jobbágyok tartozásait és kimondották a szabadköltösködési tilalmat. Minden nős jobbágynak évente egy aranyat, a gabona- és bortermésből kilencedet, két libát, tizedmagával egy disznót s havonként egy tyúkot kellett beszolgáltatnia. A zsellérek csak egy aranyat fizettek. Érvényben maradtak az addig szokásos egyéb szolgáltatások is, a robotot pedig hetenként egy napban állapították meg. A jobbágy terhei lényegesen megnövekedtek s fejlődése jó időre megakadt. Az Árpád-kor kialakította a jobbágyságot, a 15. szá-

zadi polgárosodás majdnem szétvetette a feudális abroncsokat, amikor összeomlott, visszaesett ez a bízató jövőjű, nagy társadalmi osztály és Werbőczy az örök szolgaság bélyegét ütötte raja. Az 1514. évi törvényből a 14-ik cikkely a legsúlyosabb, mert kimondja, hogy „ámbár mindazokat a parasztokat, akik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat, főbenjáró bűntéssel kellene sújtani; hogy azonban annyi vér ne folyjon s az egész parasztság — mely nélkül a nemesség keveset ér — ki ne pusztuljon” a törvény csak azt rendel el, hogy a felkelők kapitányait, századosait, tizedeseit! felbujtóit, a nemesség gyilkosait s olyanokat, akik asszonyokon, leányokon erőszakot ejtettek, kegyelem nélkül meg kell ölni és kiirtani. A többi jobbágyok kártérítéssel tartoznak és életben hagyandók. „Mindazonáltal, hogy árulásuk emléke és időleges büntetése maradékaira is átszálljon és átmenjen és hogy minden emberöltő megtudja, mekkora büntény az urak elleni lázadás, az ezen országban bárhol lakó összes parasztok, kivéve a királyi felséghez híven maradt, szabad és fallal kerített városokat és kivéve azokat is, akik uraik s az ország szent koronája melletti hűségben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek, elveszítvén a hűtlenségi vétkek miatt azon szabadságukat, mely szerint egyik helyről a másikra költözhetnek, földesuraiknak feltétlen és örök szolgasága alá legyenek vetve és jövőre ne

legyen joguk uraik akarata és beleegyezése nélkül egyik helyről a másik helyre költözni s ott állandóan letelepedni.”

ÖRÖK PARASZTSÁG.

AZ EURÓPAI PARASZTOK útja a 16. században elvált. Addig többé-kevésbé hasonló körülmények között éltek és fejlődtek, a feudális társadalomban ugyanaz a hely jutott nekik, akár németek, franciák, olaszok, magyarok vagy lengyelek voltak: legalul, szolgai szinten tengődtek. Európa nyugati és északi felében gazdasági és ebből adódó politikai és társadalmi erők megnyitották előttük az érvényesülés és felemelkedés útját és polgárosodtak: Keleten a kezdeti sikereik összeomlottak és megmaradtak továbbra is jobbagyságnak. A feudális rendből nem tudtak idejében kilépni, sorsuk most már összeforrt a feudalizmuséval és olyan imperialista törekvések ütközésibe kerültek, melyek nem képviseltek magasabb társadalmi és művelődési formát, politikájuk sem szolgálta a haladást: évszázadokon keresztül a hódítás idejében már meglévő keretekben tartották vissza az alájuk rendelt népeket, így konzerválódott a keletközépeurópai földművelő társadalom s lett parasztság a saját hibáján kívül.

Kelet-Közép-Európa a 16. századtól az első világháborúig a Habsburg-monarchia, Oroszország és az

Ozmán Birodalom ütközésterülete volt. E három imperialista hatalom mindegyike megakadályozta e történelmi tájon a fejlődést, mert hiányoztak azok a belső erők — ipar, kereskedelem, bányászat stb. —, melyek lehetővé tetnék volna a szükségleteikéi jobban kielégítő új társadalmi és gazdasági rend megteremtését. Az újkor gazdasági erő- és kereskedelmi útvonalai más felé irányultak: a kapitalizmus kialakulása és a korszerű haladás elkerülte Kelet-Közép-Európát. Az új idők fejlettebb szükségletei azonban itt is jelentkeztek, illetve fokozódtak. A vezető nagyhatalmak igényei állandóan növekedtek és mivel közösségi életüket nem tudták átalakítani — hiányoztak azok a rétegek, melyek egyáltalán akartak volna —, a meglévő formákon béliül igyekeztek azokat kielégíteni. Az uralkodó osztályok a régiék maradtak, a társadalom mm újulhatott meg és a termelés alapjai sem változtak; a növekvő szükségletek kielégítése az alárendelt néprétegek fokozódó kizsákmányolásával volt csak biztosítható. Ez a keletközépeurópai hódító rendszerek leg-sajátosabb jellemvonása.

A magyarság a Habsburg-monarchia és az Ozmán Birodalom vetélkedését szenvedte. A Habsburgok voltak a legintelligensebb, az ozmánok a legerkölcstelebb imperialisták. Bécs uralkodó rétege messze fellette állott Istanbulénak. Igaz, hogy az uralma alá kényszerített népek is — elsősorban a magyarok —

magasabb fejlődési fokot értek el, mint a balkániaiak: osztály tagozódásuk a 16. századig megegyező vonásokat mutatott. A habsburgi állam olyan népeket igázott le, melyek hosszú ideig maguk is önállóan éltek, önálló gazdasági és kulturális egységet képeztek, önálló államot alkottak. A spanyolok, az olaszok, a magyarok, a csehek majd később a lengyelek nem jelentettek számára nyers és primitív néptömegeket, hanem vele egyenlő színvonalon élő, magukkal tudatosan rendelkező nemzeteket, melyeknek elnyomása egészen bonyolult feladat volt. A Habsburg uralom Magyarország számára belső nagy társadalmi okok miatt alig biztosíthatott haladást. Nem mintha bizonyos korokban nem állott volna érdekében Magyarország magasabb szintre emelése, de egyrészt a magyar rendiség ellenállása, másrészt a reformok németesítő szándéka miatt az esetleges kísérletek megghiúsultak. A magyar nemesség, melyet sohasem ért olyan súlyos vereség, mint a csehekét a fehérhegyi csatában, s belső fejlődése folytán jobban is megmerevedett, harciasan szembeszállott a burkoltan, vagy nyíltan asszimilációs természetű újító törekvésekkel. Szabadságküzdelmében nemzeti érdekekre támaszkodhatott. A mesterséges asszimiláció ugyanis mindig imperialista jellegű, amire azért van szüksége a hódító hatalomnak, hogy vitathatatlaná váljon annak a földnek a birtoklása, melynek népét, népeinek karakterét a sajátjához hason-

latossá kívánja tenni. Ez imperializmus és a vele járó veszély ellen tiltakozott a magyar nemesség. Hogy közben a magyarság fejlődését pótolhatatlan előnj öktöd megfosztotta, az a magyar történelem egyik leg-súlyosabb tragédiája.

A Habsburgokkal vívott küzdelmünk tragikus, az ozmánokkal vívott v é g z e t e s volt. Az Ottoman imperializmus a legerkölcstelenebb motívumokból tevődött össze: zsákmányra éhes harcosokkal, janicsárokkal és vad ázsiai hordákkal, mint segédsapattokkal rohanta meg Európát és ahdli berendezkedett, új rabszolgaságot teremtett. Legtöbbit mi, magyarok szenvedtünk tőle. A balkáni népek behódoltak: mi nem tudtunk megbarátkozni a szolgaság újonnan jelentkező formájával. Szabadságunkért és függetlenségünkért súlyos harcukat vívtunk a törökökkel éppen úgy, mint a németekkel, s e harcok árát a magyar jobbágyság adta meg.

HIHETETLENÜL és elképzelhetetlenül sokat szenvedett a föld is, és lakója, a nép is. A Győr-Buda-Debrecen vonaltól délre iszonyatos török- és tatárduJások kipusztították a lakosságot. Valamikor a gót-temp-lomok körül épült kis falvakban szorgalmas nép lakott: a 16. és 17. század utazója, akit hivatalos küldettse hozott e tájra, megdöbbenéssel figyelte a pusztulás: és ha nem is érzett együtt a magyarsággal, megszánta a kép láttán. A török hadak, de különösen a tatár segéd-

csapatok félelmetes munkát végeztek. Visszavonulásaik nyomán nem maradt élet. A lakosságot levágták, vagy rabszíjra fűzték, a falvakat felégették és földig rombolták. A lakosság, ha közeledtükről idejében értesült, elmenekült: a Mátra- és Bükk-hegység vonaláig húzódott föl és a biztosabb völgyekben, medencékben vészelte át a nehéz időket. Akkor telítődött e táj és kapta azt a magas népsűrűséget, mely még ma is erősen feszíti kereteit és mezőgazdasági munkaerővel látja el a nagybirtokos országrészeket. A magára maradt Alföldet a Természet vette birtokába és eltüntette a kultúr munka nyomait. Egy-két évtized elég volt a változás megejtésére; a 16. század második felében már embermagasságú fű és gaz nőtte be a síkságot és erdélyi meg balkáni birkapásztorok legeltették rajta nyájaikat. Az Alföld pusztja jellege: növényzete, éghajlata — forró nyarak kemény telekkel — fátlansága és szárazsága mind a török világ következménye. A folyók, vizek megrekedtek, s nagy mocsarak és lefolyástalan tavak keletkeztek. Idősebb emberek még ma is emlékeznek azokra a vízi utakra, melyeken csónakkal közelíthették meg a most csak kocsin vagy vonaton elérhető falvakat és városokat. A mocsarak és poshadó tavak gőzölögtek és rontották a levegőt. Szúnyogok, legyek és járványt terjesztő férgek milliárdjai lepték el a levegőt és a földet. Félelmetes betegséget figyeltek meg a katonáorvosok. Rosszindulatú láz, tífusz-

szerű tünetek halálos kimenetellel. Sehol másutt nem észlelték: Morbus Hungaricus-nak, magyar betegségnek nevezték el. Az idegen zsoldosokat ezerszámra pusztította. A magyarok a második nemzedékben már hozzáedződtek vagy védekeztek ellene, ahogy tudtak. A húst jól kisütötték, fohagymásan ették, a vöröshagymát különösen kedvelték és víz helyett bort ittak. Fűszeres, hagymás, barbár étkezésük mentette meg őket e szörnyű járvány pusztításaitól.

Sokat szenvedett a föld is a török alatt, hát még az ember! A török ázsiai rabszolgatartó nagyhatalom volt. A meghódított országok háromévenként gyermektizeddel adóztak: minden tizedik gyermeket beszolgáltattak az államnak. A szülőktől elszakított gyermekeket külön intézetben nevelték katonának, janicsárnak, tisztviselőnek, basának, főúrnak, vagy annak, a.ninek képességeivel a legjobban megfelelt: a török államigazgatás minden célra felhasználta a rabszolgaerőt. Magyarország a Szerémség kivételével gyermekkel nem adózott, de a háborúk és dúlások során a rabszolgák *százezreit* adta a mindig éhes ázsiai molochnak. A rajtütő török és tatár csapatok egész fahak lakosságát hajtották el. A férfiakat a nyakuknál fogva egymáshoz láncolták, az asszonyokat és gyermekeket lóháton, „kosárban” hajtották a Balkán vagy Konstantinápoly rabszolgapiacaira. Egy-egy jól fejlett, erős, munkabíró magyar jobbágyért 50—60 aranyat is fizet-

tek, ugyanakkor egy-egy ökör ára csak 8—10 alany volt. Az ozmán mezőgazdaság rabszolgákkal dolgozott. Az igazi török nem foglalkozott földműveléssel: háza körül farmok, tanyák csoportosultak rabszolgamunkásokkal. A rabszolgák 10—15 évig dolgoztak; akkor felszabadultak, megházasodhattak, de továbbra is ottmaradtak. Keleti utazók mindenféle magyar beszédet hallottak, magyar rabszolgaasszonyok tereferéltek a kerítések mögött, magyar rabszolgák szántottak a földeken, bandukoltak az utakon, őrizték a tehentket a réteken, mezőkön és legelőkön.

Az ozmán uralom az újonnan elfoglalt területeken a saját törvényei szerint rendezkedett be. A régi birtoklási viszonyokat megszüntette és helyébe az ozmán rendet léptette, mdly szerint az elfoglalt terület egyötöde a szultánt, mint Allah földi hely tai tó ját, négyötöde pedig a harcosokat illette meg. A fegyverrel meghódított tartomány lakosságát a kalifa megölhette, rabszolgának adhatta el, vagy adófizetőjévé tehetette. Mohamed szigorúan ragaszkodott az első megoldáshoz. Utóda Omár kalifa lemondott a meghódított népek kiirtásáról: életüket, vallásukat és javikat fejadó ellenében meghagyta. A fejadó szimbólum lett: a Mohamedtől követelt halálváltságot jelentette. Nem végezték ki a meghódítottakat, hanem a torok urak szolgálai, rajai, nyája lettek, aki számot adott róluk és a kalifa fej szerint adóztatta őket.

Az ozmán birtoklás sajátos hűbérrendszeren alapult. A szultánt megillető rész kihalása után megmaradt terület egyharmadát a gyalogos, kétharmadát a lovasharcosok kapták. A birtok továbbra is az államé maradt, élvezője nem adhatta vagy ajándékozhatta el. Csak haszonélvezeti joga volt rajta. A szultán pénzügyi hivatalában megvolt az egész birodalom katasztere a kiosztható földekkel. A harcoss moslim érdemei alapján kisebb vagy nagyobb birtok jövedelmét kapta. Nem birtokot: j ö v e d e l m e t ! A hűbéres vitéznek mindegy volt, hogy hol kapta, gyakran változott is a jövedelmet szolgáltató birtok és az új földesúr s a magyar rajai között nem alakult ki a tartós, patriarkálisnak mondott kapcsolat, mely a magyar viszonyokra annyira jellemző volt.

A rendkívül precízen kiépített Ottoman uralmi szervezet ráfeküdt a magyar népre. A jobbágyok vérükkel adóztak a nagy birodalom rabszolgaigényeinek, pénzükkel és terményükkel az új államnak és a telhetetlen új földesuraknak. Az államnak fizetett legfontosabb adó a fejadó, vagy harács volt. Eredetileg kapuk, később családfők szerint számították ki. Sok helyütt egyösszegben állapították meg, tekintet nélkül a kapuk vagy családfők számára. A termelést és a fogyasztást, s a forgalmat is súlyos illetékekkel terhelte meg az állam, sőt egyes cselekedeteket is megadóztattott és a büntetéseket szívesen váltotta át pénzre. Az

adót pénzben követelte, a piacra vitt áruk után vámot szedett. Ha valaki eltűnt, megszökött, meghalt: utána a közösségnek adót kellett fizetni. A bitangoló szabadcsapatok okozta károkról készült felfolyamodásokra ugyancsak illetéket kellett fizetni. Annyiféle címen izsarolta a magyar jobbágyokat az Ottoman állam, hogy csodálkoznunk kell, hogyan tudtak a földesuraknak járó kötelezettségeiknek is eleget tenni.

A falvak egy része a szultáné, illetve a kincstáré volt és félig-meddig autonóm jogokat nyert. A dulást kiállott alföldi városok jutottak a fejlődésnek erre a fokára. Hatalmas határukban sokszor 20—30 falu romjai is meredeiztek a nagy fű és a gaz között az égnek. A kiváltságos városok: Nagykőrös, Halas, Kecskerrét, Szeged, Makó stb. lakosai khász-jobbágyok voltak. Egyösszegben fizették meg a kincstárnak a rájuk kirótt adót és azt a városi tanács szedte be arányosan a lakosságtól. A 15. században eltaposott próbálkozás itt talált folytatást, s az alföldi parasztvárosok magvát itt kell keresni. A magánföldesúr alá tartozó falvak elősízör is tizedet fizettek. Tized járt a szpáhinak az összes gabonafélékből, kenderből, lenből, lencséből, borsóból, takarmányféléből, almából, körtéből, szilvából, szőlőből, hagymából, káposztából, répából, mustból, a jobbágyok által sajtolt olajból, zsírból, birkából, kecskéből és ménekből. Mindezt pénzben vagy természetben követelte a földesúr: a khász-jobbágyok áta-

lányban fizették. Az adó behajtása fegyveres segédlettel történt. A szpáhi vitézei kíséretében megjelent: a kert és a mező terméseit szemrevételezte, s a maga részét lefoglalta. A török főúr, vagy a szultán helyett hivatalnokok hajtották be az adót és közben megtömték a saját zsebüket is.

Ha kevésnek bizonyult a tized, furfangos módon pótolta a mozlim földesúr. Különböző bűnökben marasztalta el a lakosságot és a kirótt fenytéseket, botbüntetések stb. „hosszas” könyörgések után nagykegyesen pénzbüntetésre változtatta át. Külön bírságot szedett a jobbágyok civakodása, gúnyolódása, rágalalmazása és bántalmazása miatt, a jószág bitangolásáért és minden elképzelhető indulatos cselekményért. Neki már csak az jutott, mert a nagyobb jelentőségű cselekedetek, például haláleset, szökés, verekedés stb. után aiz állam szedte be az adót... Idővel a mezőgazdasági termelést is megadóztatták; amiért búzát vekt, vagy jószágot tartott a raja, fizetnie kellett: a termesből és az állatállományból azután kivették a tizedet... „Apróságok” címén sarló-, csere- stb. adó volt rendszeresítve.

Az uralkodó és a rájaosztályt érzelmi, faji és vallási ellentétek választották el: könyörületről, megértésről szó sem lehetett. A teméntelen sokat szenvedő magyar ráják, ha már nem bírták, megszöktek, de ezzel csak az ottmaradtak helyzetét súlyosbították, mert

azoknak helyettük is meg kellett fizetni az adót. Némely faluban a korábbi 150—200 raja helyett alig adózott 40—50, elképzelhetetlen nyomorúságban, mindenét beszolgáltatva. Hasonló helyzetben voltak a török végvárak hatáskörébe eső magyar falvak is: a török is behajtotta rajtuk az adót, de jelentkezett a magyar állam és a magyar földesúr is. Mivel a török közelsége kétségessé tette magyar részről a behajtás lehetőségét, a „holdult” falvak adóját zsold és fenntartási költségek fejében engedték át a végváraknak. A határsáv a közel kétévszázados török uralom idején állandóan változott, s így 3—400 község volt kiteve a kétféle adózás embertelen megpróbáltatásainak. A szolgáltatásokat fegyveres erővel kikényszerítő mo/lim földesúr jóformán még ki sem tette lábát a faluból, már rácsapott a magyar végvár katonasága és minden kézzel foghatót elvitt. Mélyből jövő sirám zengi az „ő sok keresztfogásokkal, sarcoltatásokkal, éjjeli, napali lopásokkal, marhahajtogatásokkal, gabona-, házi eleség, házi portéka és minden éves terményüknek elpredálásával, üzésekkel, kergetésekkel, rongáló kezekkel, káromló nyelvekkel” teljes bitangolásokat.

Magyarország másfél évszázadig nyögte a mozlimok uralmát. A felszabadítást európai ügygé nyilvánította a bécsi udvar, de az Ozmán Birodalom elleni háborúk oroszlánrészét a magyarság vállalta. A Tűz és a Víz ellentéte volt közöttük: kiegyezésre vagy be-

hódolásra, mint Délen az összes balkáni népek tették, nem kerülhetett sor. Az európai kereszténység szerves része — a háborúkkal védőbástyája — nem beleélhetett meg az alacsonyabb politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedést képviselő, ázsiai rabszolgatartó nagyhatalommal. Az utolsó csepp vérig, az utolsó lehdlletig küzdött, s történelmének legragyogóbb fe^zetét írta, amikor nem tudott lemondani szabadságáról és függetlenségéről. A segítség, amelyet Európa nyújtott, nem volt kielégítő és csak sokára holzta míg a várt eredményt. A felszabadító háborúk Európi le- rongyolódott és kiéhezett kalandorait zúdították a hó- dítástól mentesült országrészek lakosságára, s amit a mozlimok meghagytak, azt ezek a mindenre elszánt, lelketlen zsoldosok önkényesen elvették, elraboltak Szekfű Gyula a Magyar Történet című munkájában ezt írja az ország felszabadítására jött idegen, első- sorban német katonaságról:

Az embertelenségek tömegét, melyet két évtized- nél — a felmentőháborúk ideje — tovább szenvedett a magyarság, lehetetlen leírni, s egyes esetek helyett is legyen elég egy császári tisztnek, Flamnitzer hadbíró- nak tanúságtétele, aki császári zsoldban írt félhivata- los munkájában így emlékezik meg a magyarság szen- vedéseiről: „Magyarország tele van a német katonaság szörnyű zsarolásával, telhetetlen exakcióival, teljes ön-

sekkel, úgyhogy ily erőszakosságok és barbár könyörtelenségek leírásával könyveket lehetne megtölteni. Nem allegorice, vagy példaként, de valóságban is oda-
jutott a magyarság a német katonaság elnyomása alatt, ahova Tacitusz szerint a íriszek: előbb ökreiket, azután földjeiket, s végül feleségük és gyermekeik testét kénytelenek eladni barbár rabszolgaságba, hogy magukat a pémet rabságból kiválthassák, gyermekeiket a töröknek adják el, s a német katona nem kérde honnan a pénz, mert hiszen a kegyetlen töröknél is kegyetlenebb. A főparancsnokok maguk is a leggonoszabb kihágásokra adnak katonáiknak botrányos példát: a legkisebb csapat vezetője is állását aranybányának tartja, tőkét gyűjt és az alattvalók véres verejtékéből mérhetetlen fényűzésben él.” Mindegyik őrség tisztje külön vámhelyet állít fel, útleveleket ad ki és követel, jurisdictionot gyakorol, vasba ver, botoz, elképzelhetetlen kegyetlenségeket követ el, mintha a magyarok habomban elfogott rabszolgák volnának: a friskus jogait, a regalékat ezek a „katona urak” bitorolják, konfiskálnak, birtokokat! bevonnak, nem törődnek királyi amnesztiával, sőt haláleset alkalmával a királyi jog ürügye alatt egyenes leszármazótól is elveszik jogos birtokát. Vagyonnak és életnek ekkora bizonytalansága az, melyet az akkori politika és gazdasági viszonyok mögé el kell képzelnünk háttér gyanánt, ha ugyan el tudjuk képzelni egy ilyen, idegen földön éveken a ga-

rázdálkodó zsoldos hadseregnek magatartását a fegyvertelen lakossággal szemben.

A HÄBORÜ TÄRSADALOM. ÉS GAZDASAGFORMÁLÓ hatása felmérhetetlen: átalakítja és megváltoztatja a föld és a nép arculatát s egész berendezkedését. A török elleni küzdelem olyan mély nyomokat hagyott a magyar föld és a magyar nép arculatán, hogy azt mindmáig nem sikerült eltüntetni. Feudális jellemzésünk markáns ismérveit ennek a kornak köszönhetjük. Parasztság maradt a földművelő társadalom, mert nem volt (lehetősége a békés fejlődésre és kialakult a nagybirtok mai formája, mint a végvárak és a felszabadító háborúk élelmezési bázisa. A nyugati országokban a városok fejlődése nyújtott piaclehetőséget a mezőgazdaságnak, a jobbágyok bérleti viszonyba léptek földesuraikkal, s így nagyüzemek nem keletkezhettek; Keleten, ahol városok nem alakulhattak, a háborúk jelentették a piacot. Kelet-Poroszország, Lengyelország, Ausztria, Csehország és Magyarország területén a 16. században vált erőteljesebbé a folyamat, mely a földközösségből kiemelte a birtokos magántulajdonát, s azt nagybirtokká szervezte. A földesúr a faluközösség fölé emelkedett s a korábban a nyomáskényszerhez alkalmazkodó földesúri telkekből gazdasági és katonai szükségességéből összetevődött a nagybirtok, a majorsági üzem: hosszú cselédlakások, istál-

lók, fészerek, nagy csűrök, emeletes magtárak épültek rajta, a határban béres szolgák, a jobbágytársadalom mélyén meghúzódó, félig vagy alig felszabadult rab-szolgák utódai a lecsúszott jobbágyi elemekkel, a zselélérekkel elkeveredve, most már mint uradalmi cselédek dolgoztak. A földesúr nem elégedett meg a jobbágyok szolgáltatásaival. A háborús konjunktúrát kihasználva maga is gazdálkodott és szállította a katonaságnak a tömegélelmezési cikkeket, a gabonát, a marhát és a bort: a százezres hadseregek élelmezése a legnagyobb üzlet volt.

A Habsburgoknak ugyan soha sincs pénzük és a hadseregszállítóknak mindig tartoznak: a nagybirtokos, vagy a hivatásos üzletember, aki gabonát, lisztet, marhát és bort szállít, nem haragszik meg a császárra, ha nem fizet s csak a formáság kedvéért figyelmezteti felfolyamodásaiban, vagy alázatos könyörgéseiben az adósságra. Nyugodtan vár és amikor az államkincstár végleg kiürül, nincs egy fillér se és a császár magánhitelért fordul nemesi és polgári alattvalóihoz, a nyereségből nagyobb összeggel rendelkezésére áll, de egyúttal összes követeléseinek számláját is benyújtja alzzal a szerény megjegyzéssel, hogy birtokadományozással is rendezhető az adósság. A császár hűtlenségi, vagy egyéb konfiskálásokkal s a felszabadító háborúk révén sok „gazdátlan” birtokkal rendelkezik: azokból kielégítheti hitelezőit és rendezheti adósságait — a

Habsburgok 1536-tól 1600-ig kétmillió holdnyi „királyi” birtokot: 35 várat és 716 községet potom árért, 1,883.000 forintért adtak el — s a magyar jobbágyok fölé így kerülnek megint idegen urak, nem egyszer sfcázezer holdak birtokosaiként. Ezek német mintára rendszeresítik a báró- és a gróf-címzést a tisztségre vagy a birtoklásra utaló korábbi jelleg nélkül. A magyar földesurak utánozzák őket, elvegyülnek, keverednek velük: az országgyűlések mind nagyobb számban veszik fel a rendek közé az indigénákat. 1715-ig több mint 250 olyan idegen birtokosról tudunk, aki részesedik a magyar földből... Ha mindezt konzekvensen végig gondoljuk, előttünk áll a nagybirtokos, feudális Magyarország.

A nagybirtok szervezete a kor követelményeinek megfelelően két részből állott: a jobbágyok taggazdaságaiból és az allódiumból. A jobbágy telkeket még mindig nyílhúzással sorsolták ki és háromnyomásos alapon művelték. A határ három részre volt beosztva: az egyik részben ősziakat — búza, rozs, árpa, stb. — a másodikban tavasziakat — zab, tengeri, burgonya, takarmány stb. — termeltek, a harmadik részt ugarnak hagyták. A magánszektoron épültek a majorok, a cselédlakások, az istállók, sa magtárak és a csűrök. A majorsági földek megmunkálása a „béresszolgák” feladata: segítséget a jobbágyok „munkafölöslegéből” kaptak. A jobbágyok és a zsellérek meghatározott na-

pon keresztül kötelesek voltak a majorsági üzemben különféle, elsősorban szántóföldi munkát végezni. A birtok vezetését, a munkálatok kijelölését és ellenőrzését gazdatisztek látták el. A familiáris tisztviselő eltűnt, helyébe a fizetett gazdatiszt lépett, aki keményen fogta a béresszolgákat, a robotoló jobbágyokat és izsetléreket, örködött a nagybirtok anyagi biztonsága fölött, határozott a munkásnép ügyes-bajos dolgaiban és azzá a rideg, önkényeskedő, szívtelen-lelketlen emberré lett, aki a dolgozó nép szemében született ellenség volt.

A jobbágyok terhei megsúlyosodtak. A rendes állami adón kívül, melyet minden jobbágynak fizetnie kellett, különösen súlyos volt az ingyen munka. I. Ferdinánd a török ellen végvárat építtetett s pénzhiányában a jobbágyokat rendelték ki munkára. A 16. és 17. században a várak építésére és tatarozására a jobbágyok évente 12 napot dolgoztak vagy fuvaroztak ingyen: a távolabb lakók pénzváltást fizettek. Az ingyenmunka organizálását a 17. században már nagy szervezet intézte a nádor és a főkapitányok vezetésével. Ez a szervezet azonban csak a vármegyék, alispánjaik és tisztviselőik által működött. A vármegye akkot már kezdi az állam feladatait magára vállalni, s a jobbágy erről az oldalról is nemes urai befolyása alá kerül. Az állami adó behajtása, az ingyenmunka és a nemesi felkelés megszervezése körül sok a visszaélés.

Hadbaszálláskor a sereg szállítására és élelmezésére belátása szerint terhelhette meg a jobbágyokat. A táborba kenyeret, zabot, ludat, kappant, bort stb. szállított velük, szekereztef, fuvaroztat, a közmunkákat elvégzetti, vagy a pénzváltásot bestzedi.

Amikor a jobbágy az államnak és a vármegyének eleget tett, földesúrának róttá le tartozását. Az úrbéri terhek változatlanul három csoportot alkottak: 1. földbér, vagy pénzfizetés, 2. robot és 3. ajándék. Ehhez még két csoport: 4. jövedelem és 5. sokféle bírság járult. A földbér telkenként egy arany volt. Sok helyen azonban nyolc aranyig is felment, A robot a legváltozatosabban alakult. A törvény eleinte negyven napnál többet nem engedélyezett egy évben. A földesurak a jobbágyoktól száznégyszáz gyalog, vagy ötvenkét ígás munkanapot követeltek. (Nyugaton s még a velünk szomszédos Ausztriában is 8—10—12 nap volt a földesúri robot: más munkaszolgáltatás nem terhelte a jobbágyokat.) Némely uradalomban két hetet magának, egy hetet a földesúrnak dolgozott a jobbágy és a sorrendet a gazdatisztek az uradalom érdekei szerint állapították meg. Előfordult, hogy a hét fele az övé volt, a másik felét a földesúrnak adta. Végül már csak a földesúrnak dolgozott. Az ajándék, mint szolgáltatás volt a legtágabb fogalom. A földesúr a legkülönbözőbb követelésekkel állott elő s a jobbágyok nem győzték a letakart kosarakat a kastélyba cipelni.

Ha gyereke született a földesúrnak, ha beteg volt, ha meggyógyult, ha elutazott, ha országgyűlésre ment, ha megérkezett, ha vendége volt, ha temetett a jobbágy mindig ajándékot adott. A hízott kacsákon és libákon, szőlőn és gyümölcsön keresztül a bársonyig és a kordován csizmáig mindent megkövetelt és elfogadott a földesúr. Nagy megterhelés volt a jövedelem is. Mészárszék, korcsma és hasonló jövedékek a szegény embert nyomták. A földesurak nagyszerűen értettek jövedelmük gyarapításához. A bort például behajtották, mint kilencedet s jó áron kimérték a termelőknek a korcsmákban. Ha nem vásárolták, a jobbágy nem ivott, megbüntették. A büntetés is igen jelentős bevételi forrás volt. A szegény jobbágy félve lépkedett az utcán, hallgatott a korcsmában, nem mert a lányokra és a menyecskékre nézni, mert mindjárt megbüntették lármázás, duhajkodás, káromkodás, vagy paráználkodás címén. Mire megfizette az állami adót, kielégítette a mindig éhes német zsoldosokat, beszolgáltatatta az egyháznak a tizedet, földesurának a kilencedet, a földbért és az ajándékokat, ledolgozta az ingyen munkát és megfizette a bírságul kirótt összeget, nem maradt semmije: elmehetett az erdőbe gyökeret ásni, hogy éhen ne haljon.

A JOBBÁGYSÁG SORSÁNAK újkori formálásában a mozlímok és a nagybirtok mellett szerepet

kapott a vármegye is. A jobbágyok panaszaikkal kezdetben a királyhoz fordulhattak: a 16. századi uralkodók — I. Ferdinánd és még Rudolf is — enyhíteni próbálták Werbőczy szigorú törvényeit. „A következő század első fele azonban — írja Szekfű Gyula — a királyi hatalom végletes elgyöngülését hozta magával: aíz új nemesi alkotmány II. Mátyás, II. Ferdinánd és III. Ferdinánd korában fejlődik ki, s hozzájárul ahhoz, hogy a magyar jobbágy ne részesedhesék azon felülről jövő védelemben, mely Kelet-Közép-Európa szolgáló néposztályát támogatta ekkor a földesurakkal szemben. A magyar fejlődés tulajdonképpeti itt válik el a nyugati szomszédaitól. 1608-ban Bocskai felkelésének közjogi gyümölcsei, a bécsi béke sízövegét, mely elvben kimondotta az első egyetemes emberi szabadságot, a vallásszabadságot, a magyar törvénykönyvbe iktatják, ugyanakkor a jobbágyság sorsának intézését kiveszik „az állam, a király, a főpapság és főrendek kezéből s átengedik a vármegyéknek, melyek nem egyebek, mint a földesurak egyeteme, még pedig akkor már elsősorban a kisebb földesuraké, akiknek keze mindig súlyosabb, mint a nagyuraké.” A 17. században a jobbágy teljesen ki van szolgáltatva a földesúri társadalomnak: a szabadköltözködés elbírálása és a szolgáltatások rendezése a földesurak közhatalmi területére tartozik. „Míg a középkorban, folytatja Szekfű, a jobbágy helyzetének ren-

dezése nem mehetett végbe az egész politikai-közjogi apparátus: a király és az összes rendek akarata nélkül — hiszen még a Dózsa György lázadását tragikusan befejező 1514-i jobbágy törvény is országgyűlésen jött létre, a közjogi faktorok beleegyezésével — addig most, a 16. században még csak tényleg, a 17. században legálisan is, a nemesség, a földesurak egyeteme egyedül intézte a dolgokat, saját akarata, belátása, s természetesen érdeke szerint. Az állam annyira tehetetlen volt immár a vármegyék megnövekedett hatalmával sfeemben, hogy a jobbágyoknak az állam érdekében teljesítendő szolgálatait — a várvédelem fenntartásában s az átvonuló katonaság eltartásában — is rábízta kezelés végett a vármegyékre. Azt pedig, hogy mit és mennyit fizessen és szolgáljon a jobbágy földesurának és a vármegyére, mint intézmény fenntartására, ezt kizárólag, végső érvénnyel a földesúr és a vármegye határozta meg. Így érthető a robot állandó emelkedése a szolgáltatások rendszertelensége és a jogorvoslat teljes hiánya. A vármegye lett az úriszék felelősségi fóruma: a jobbágy nem remélhetett megértést és orvoslást ügyes-bajos dolgaiban és panaszaiiban. Bele kellett, hogy nyugodjék sorsába, mert fontosabb volt a Bécs és Istanbul elleni szabadságharc, mely az előbbinél teljesen, az utóbbinál részben a vármegyére támaszkodott.

WERBŐCZI TERVE, az örökös parasztság, a mozlímok, a nagybirtok és a vármegye közreműködésével így konkretizálódott, illetve realizálódott. 1547-ben ugyan feloldották a szabadköltözködési tilalmat, mert „az egykor virágzó Magyarországnak semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajjai szüntelenül szállnak Istenhez.” A következő évben azonban ismét életbeléptették: 1550-ben illetve 1556-ban újból engedélyezték a szabadköltözködést, s végül 1608-ban a vármegyére bízták rendezését. A vármegyék nem törődtek a törvényekkel, önkényesen külön statumokat alkottak s azokkal szabályozták a jobbágyok életét. A szabadköltözködést bosszantó formaságok betartásához kötötték, s a jobbágyok inkább nem éltek vele.

A földesurak lelkiismerete nem nyugodott; engedékenyebbek lettek, ellágyulásukat azután megint kemény magatartás követte, s ha mást nem tudtak felhozni, kijelentették, hogy „tavaly óta elégededenség és lázadás tapasztalható” és megvonták az esetleges engedményeket. A sok nyugtalanság, szellemjárás — egyre-másra panaszkodnak a „szellemek”-re —, álmatlanság és lelkiismeretfurdalás eléggé igazolja, hogy a jobbágyok röghözkötése nagy gondot okozott nekik.

Hogy szabaduljanak kínzó gondolataiktól, az erőszak helyébe az „önkéntes” szolgásgót vezették be. Ha a jobbágy valamilyen súlyos bűnt követett el; ne-

mes asszonyt megerőszakolt, paráznaságba esett, lopott, ura ellen fordult, stb., amiért halálra kellett volna ítélni, a földesúr nagylelkűen megkegyelmezett neki és a szegény pária megfogadta: „az míg élek, ő kegyelmének örökös helytartója és el nem kullogó jobbágya leszek”. Aki fogadalmát nem tartotta be, azt ura még „sokadalmakban és zászlók alatti hadakban” is, azaz városokban és a katonaságnál is megfoghatta. Az örökös jobbágyságnak ezek a szomorú dokumentumai minden részletezésnél jobban érzékeltetik azt a sorsot, mely a mélyben élő társadalomnak, azokban a nehéz századokban osztályrészül jutott...

PROLETARIZÁLÓDÁS.

AZ ÖRÖKÖS JOBBÁGY földhöz volt kötve, s ez a szomorú „fogság” az örököseire, az utódaira is átháramlott. A földesúr igényt tartott a jobbágy halála után a fiára is, mert hiszen megszakíthatatlan láncolatban kötötte magához a jobbágymentzedékeket. Nem menekült a fiú akkor sem, ha katonának állt be, ipart tanult, vagy a városba költözött, más földesúrhoz szegődött: egyformán a szökött jobbágyok lajstromára került. Az utódlás kérdését is szigorúan rendezték: a földesúr büntetés terhe alatt kényszeríthette alattvalóit a nősülésre, s a nősülés minden esetben az ő engedélyétől függött.

A rendi tudat egyre mélyítette azt a szakadékot, mely a nemesség és a parasztság között tátongott, s a két világ elkülönülését a külsőségek kidomborításával is fokozták. Megtiltották, hogy a jobbágy a nemesi öltözködést utánozza: tilos volt a csizma-, a zsinóros ruha- és a csipkeviselet. Vármegyei státumok gondoskodtak a jobbágy különleges helyzetének rögzítéséről s e státumok örökérvényű állapotnak szánták a jobbágyt — a rendi szemlélet bennük nyilatkozott meg a legtisztábban —, de a társadalmi erők új irányt adtak a fejlődésnek.

Minden társadalom, még a legnagyobb nyomás alatt élőben is van mozgás, alakulás, fejlődés. A magyar parasztság sohasem tudott belemerevülni a számára fenntartott politikai, társadalmi és gazdasági keretekbe, nem tudott belenyugodni a mozdulatlanba: emberibb formák után vágyódott, s békésen vagy erőszakkal, de mindig munkálta felemelkedésének útját. Mohács után a reformációban kereste a megoldást. Seregestül tértek át az új hitre és mohón szívták magukba az új tanokat. Nem lehetett a magyar parasztságot állatként röghöz kötni és egyszerű munkaeszközzé lealacsonyítani: értelmes, gondolkodó lényként figyelte még elnyomottságában is az életet és úgy próbált magán segíteni, ahogy tudott. A politikai, *gazdasági* és társadalmi elnyomás napjaiban a lelki felszaba-

duláson munkálkodott, s amint alkalma volt más téren akcióba lépni, rögtön megtette.

A török háborúkkal az ország határa bizonytalanra vált. Támadások és ellentámadások eltolták: tágították, vagy szűkítették. A törökök elől menekültek az urak, a röghözkötöttség enyhült, sok alkalom adódott a mozgásra, a szökésre, a jobbágyok éltek is az alkalommal: beálltak a hajducsapatokba. A hajdúk korábban pásztorkodással és állatok hajtásával foglalkoztak: Dózsa seregébe, mint a legelszántabb harcosok jelentkeztek. Később a kétkirályháború és a mozlim harcok idején nagy rablóbandákká szerveződtek s a németeket, törököket, magyarokat, sokszor még a jobbágyokat is egyformán zsarolták és gyilkolták. A hajducsapatokban úgy ahogy felszabadult a jobbágy-ság. Nem törődött azzal, hogy mi leste a sorsa, a jövője, csak azt tudta, hogy magafajta emberek között van és jól érzi magát. Ezres csapatokban portyáztak és pusztítottak: a földesurak megszervezték ellenük a parasztvármegyét, ami nagyjából azt jelentette, hogy a hajdukat ki hol éri, agyonverheti. A legnagyobb koncepciójú magyarok egyike, Bocskai István másként határozott róluk: zsoldjába fogadta a kóborló hajdukat, a németek ellen szabadságharcot kezdett velük, majd letelepítette valamennyiüket a mai Bihar és Hajdúvármegyék területén. Településük lázadás volt a jobbágy-ság ellen. A kényszerzubbonyként ható rendi ke-

rétből kibújó parasztság egyéniségének megfelelő szabad életformát alakított ki: a hajdutelepülések a legszebben példázzák ezt.

A jobbágyság mohón fogadta a reformációt, ahol és amikor lehetett egyezkedett, hajducsapatokba verődött és még sok mindent csinált, hogy sorsát elviselje: ha így nem boldogult, ismét fegyverhtíz nyúlt és fellázadt. A mohácsi csatavesztést követő zavaros években a délvidéken Fekete Iván, a fekete cár toborzott magának sereget és csinált forradalmat: hamarosan leverték. *1569-ben* a szamoszögi jobbágyok Olcsvára törtek és feldúlták a falut. Leverettek és negyvenhetet halálra ítélték közülük. Nagyobb arányú volt ugyanabban az évben Karácsony György, a fekete ember vallásos színezetű és célkitűzésű forradalma, melyet Debrecen közelében fojtottak vérbe. 1573 február elején Zágráb és Várasd megye egész parasztsága fellázadt. Húszezer ember állt fegyverbe és Gubecz Máté vezetésével indult a urak ellen. Gubecz jófejű, okos parasztember volt. Programjában azt vallotta, hogy a jobbágyság egyenjogú a nemességgel: nincsenek különbségek, nem kell adót, dézsmát fizetni, robotot szolgáltatni, s a javakat a nép között kell egyenlően elosztani. Gubecz főszeregét február 17-én tönkrevették, őt elfogták és ugyanúgy végezték ki, mint egykor Dózsát: vaskoronával a fején izzó trónra ültették és tüzes harapófogókkal marcangolták szét a

testét. A foglyokat szintén megölték és a jobbágyokat még kétségbeejtőbb helyzetbe taszították.

A jobbágyságot elesett helyzetében néha még a mozlim is megsajnálta. A budai basa 1631-ben ezt írta gróf Eszterházy Miklós nádornak: „E szegény rájának, mint egy nyáj juh, mely kétfelé is adja tejét, két sereget kell kitartani. Ti őket annyira elnyomjátok, hogy nemcsak a két sereget, de még magukat sem tarthatják fenn.” Nem csoda, hogy a Tisza vidékén újabb parasztforradalom kezdődött. Császár Péter vezetésével lázadt fel a tiszavidéki parasztság 1631-ben és kapcsolatot keresett az erdélyi fejedelemmel meg a törökkel. Nemzeti akciónak indult a forradalom, ami abból is kitűnik, hogy a jobbágyok esküt tettek, mely szerint „sem császárodra, sem földesuradra, sem vármegyédre mód és ok nélkül nem támadsz, hanem az igazi hit mellett országunk fennállásáért kész leszel meghalni.” Császár Péter és felkelői az igazságtalan visszaéléseket akarták megtorolni és jóhiszeműségük kitűnik abból is, hogy aiz első hívó szóra bementek Kassára, az ellenség főhadiszállására tárgyalni. Többet nem jöttek vissza: a császári kapitányok rútul becsapták, kínpadra vonták és felnégyelték őket. Abauj, Bereg, Borsod, Sáros, Szabolcs, Torna, Ung és Zemplén vármegyék népe fegyvert fogott, de hamarosan letették velük ... 1643-ban Nógrád megyében a szegénység ismét fellázadt, hogy nem marad tovább job-

bágy: szabad akar lenni, mint ősei voltak. Puskával verték ki agyából ezt a gondolatot. 1690-ben az első szektás forradalmár jelentkezett. Ugocsa vármegyében egy Órás András nevű fiatal paraszt „Jézus Krisztus előljáró hopmesterének” nevezte magát, lakóhelyét Nagy-Dabolczot pedig Kis-Sionnak és onnan izgatott a papok ellen, öt község követte,, híveit „angyaloknak” szentelte fel: a vármegye leverte.

A 17. SZÁZAD VÉGÉN a parasztság szociális elégedetlensége találkozott a nemesség közjogi sérelmeivel és a Rákóczi-féle szabadságharcban robbant ki az elkeseredettség. A Frangepán—Zrínyi szövetség és Thököly felkelése előre jelezték, hogy az osztrák-német elnyomás, mely ezekben az időkben volt a legerősebb, nagy nemzeti megmozduláshoz vezet. Az urak erősen és áldozatosan készülődtek, csak azt nem akarták észrevenni, hogy a jobbágyság felszabadítása nélkül az induló szabadságharcnak kétes lesz a kimene-
 íele. Ügy is volt. A jobbágyság le akarta rázni az elviselhetetlen földesúri igát, a kisebb és helyi jelentőségű mozgalmak nála is csak bevezetői voltak egy nagyobb, majdnem a Dózsa forradalmát megütő szándéknak. Sorompóba lehetett volna állítani a jobbágyságot a német ellen is, mert olyan nagy terheket róttak rá, hogy az egymagában elég volt az elkeseredésre. A német államszervezés karmai közé került magyar job-

kellett viselni a török háborúk jelentős terheit, s a zsoldosok, főleg a német zsoldosok garázdálkodásai végsőkéig elkésérítették a szegény népet. Az elkésérés országszerte olyan nagy volt, hogy a velencei követ, aki 1699-ben bejárta az országot, riadtan beszélt Bécsben: la Lajtán túl nagy parasztlázadás van kitörőben. A renegát magyar urak is érezték a vihar közeledtét és Bécsbe siettek menedéket keresni, segítséget kérni. Minél több katonát akartak Magyarországra vezényeltetni, hogy a készülő forradalmat idejében elfojtsák. Közben a spanyol örökösödési háború, melyben a Habsburgok is érdekelve voltak, kitört: a csapatok egy részét kivonták az országból, s Esze Tamás, Kis Albert és más jó kuruc, de jobbágy-származású vitézek 1703 tavaszán „nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért” fegyverbe szólították a beregi jobbágyokat, akiknek csakhamar a Lengyelországban bujdosó Rákóczi Ferenc állott az élükre.

A szabadságharc ekkor még szociális forradalom volt. A jobbágyok indították meg Rákóczi szabadságharcát, nemcsak a németek, hanem a földesurak ellen is. Olyan parasztfelkelés volt készülőben, mint Dózsa Györgyé. A paraszthadak dúlták, fosztogatták a nemesi házakat, akárcsak 1514-ben. A nemesek a várakba húzódtak; a német őrség védelme alá helyezték magukat s vállvetve erőlködtek a felkelés elnyomásán. A bécsi kormány és a magyar földesúri osztály „csupa pórhad”-

nak csúfolta a kurucokat. Rákóczi, amikor átvette a fővezérletet, megtiltotta a fosztogatást és a dúlást, majd a csatlakozó főurak és nemesek nemzeti ügyé nyilvánították a felkelést s csak az osztrák-németet tekintették ellenségnek.

Rákóczi mély emberi érzéssel viseltetett jobbágyságai iránt, környezete és a felkelésben szerepet vállalt főurak akadályozták meg abban, hogy tegyen is érettük valamit. Még a szabad költözködést sem állíthatta vissza, csupán a hadba vonult jobbágyoknak engedte el a hadviselés idejére a különböző szolgáltatásokat; az otthonmaradottak érdekében nem intézkedhetett, A felkelés vezérei nagyon jól tudták, hogy a jobbágyoknak szociális-forradalmi szándékaik vannak: keményen is tartották a pórhadakat, amiért ezek elkedvetlenedtek és nemi szolgálták a nemesség, illetve a nemzet ügyét. A nagymajtényi síkon lehanyatlott a kuruc-izászló és a vezérek merenghettek, hogy miért is nem kedveztek a jobbágyoknak, mert hiszen nyilvánvaló volt és láthatták, hogy nélkülük nincs sikeres harc és eredmény. Az osztályszempontok győzedelmeskedtek, mint 1514-ben és Magyarország a császár lába előtt hevert!

E forradalmak, melyek ugyancsak a parasztság politikai érettségének és öntudatának bizonyítékai, a szabadságért lobbantak fel. Nehezen lehet eldönteni róluk, hogy szociális forradalmak vagy szabadságghar-

cok voltak-e? A szociális forradalmak is a szabadság és a függetlenség jegyében zajlottak le s a szabadságharcoknak is — tagadhatatlanul — szociális jellegük volt. A bennük résztvevő elemek más és más szándékkal indultak a harcba: a nemesek a nemzet, a jobbágyok az osztály szabadságáért, de végül is közös formát öltött a küzdelem és nagyjából kielégítette mindkét fél vágyait és esetleg a követeléseit is. Ha nem, lakkor hamarosan fellángolt az újabb nemzeti szabadságharc vagy szociális parasztforradalom. A két pogány közt egy hazáért s az egy hazában a szabadságért így harcolt Bocskai, Thököli és Rákóczi, Karácson György, Császár Péter és Esze Tamás...

A JOBBÁGYSÁG HELYZETÉNEK javítására a 18. században került sor. A Habsburg-monarchia aiz abszolutisztikus fejlődésben meglehetősen elmaradt, Amikor a nyugati államokban — elsőnek Angliában és Franciaországban — az uralkodó már régen megvetette abszolút uralmának alapját, a Habsburgoknál még nem is tudatos ez a törekvés s alig van közjogi jelentősége. A 17. századot a tipikus rendi dualizmus jellemi a mindennapos harcaival: ebből a küzdelemből csak nehezen tudott kiemelkedni a fejedelmi hatalom, de amint ez megtörténik, előkészíti a jobbágy-ság védelmét és a feudális előjogok megszüntetését. A központi hatalom kialakulása nagy költsége-

kel járt s a költségvetés biztosítását a földesurak törekvései zavarták. A nemesi birtok nem adózott: ha a jobbágytelek beolvadt a majorsági üzembe, akkor adómentes lett. Az államnak tehát érdeke volt, hogy adózóit, a jobbágyokat megvédje. Már az 1728—29. évi országgyűlésen gondoltak az úrbéri telkeken élő nép viszonyának rendezésére, de a rendi érdekek megakadályozták azt. Újból az 1764—65. évi országgyűlésen tűzték napirendre a jobbágyság helyzetének javítását, a rendek azonban megint akadékoskodtak s Mária Terézia, akinek legszemélyesebb kérdése és erkölcsi princípiumainak rugója a dolgozó nép sorsának enyhítése volt, az országgyűlés kikapcsolásával, rendeleti úton intézkedett. Királyi biztosokat küldött ki az agrárhelyzet tanulmányozására; a biztosok egységes alapelvek szerint igyekeztek a földesúr és a jobbágy között békét teremteni. Először is rögzítették "a telkeket, azután megszabták a szolgáltatások mennyiségét és minőségét. Ez a nagyvonalú agrárpolitika, ha nem is tudta lényegesen megváltoztatni a jobbágyok helyzetét, mégis sokat segített, mert kihirdetésével mértéket kaptak arról, hogy mihez van joguk, mihez tartás magukat és mennyit dolgozzanak, adózzanak és szolgáltatassanak. Az úrbéri rendezés részese csak a jobbágy volt — a zsellérek és a cselédek kimaradtak —; telkének elhatárolásával a parasztbirtok fogalma született meg, ami jelentős változás a Werbőczy-féle felfogással

szemben. A patriarchális kötelékek bomlani kezdtek s II. József már arra is gondolt, hogy az általános emberi jogokat a jobbágyokra is kiterjeszti. 1785-ben kiadta a szabadköltözködési jog visszaállításáról szóló pátensét, mert az örökös jobbágyságban „r a b s z o l g a i l e a l á z á s t” látott. Elz a felvilágosult uralkodó a szabadság részesévé és a föld birtokosává akarta tenni a jobbágyságot, de tervét — korát megelőzve — rengeteg akadály miatt nem valósíthatta meg.

A jobbágyság helyzete lényegében mégsem változott meg. Viszonyát urához ugyan rendezték, szolgáltatásait pontosan megszabták, de e nagy társadalmi osztály mégis veszedelmes mértékben proletarizálódott. Mind többen szorultak ki telkeikről nemcsak a földesurak önkénye, hanem szaporodásuk miatt is. A jobbágy halála után telkét az allodiumhoz csatolták, vagy ha örökösei megkapták, akkor annyi felé oszlott, ahányan voltak és így az egész telek felére, negyedére, nyolcadára, tizenhatodára, sőt harminckettedére csökkent. A 18. század második felében a kimért föld együttevén 182.452 egész teleknek felelt meg; II. József összeírása idejében ezen a területen 448.972 birtokos jobbágyot vettek jegyzékbe, ami azt jelenti, hogy az országos telekátlag kétötöd — 14 kat. hold — volt. S hol vannak még a zsellérek és a cselédek? 1791-ben Bereg vármegye követe szerint a nemtelen famíliák száma 1,256.995, de közülük csak 762.953 fizetett adót,

míg 494.402-nyi háznép a nemesség „szolgai titulusa alatt” mentesült az adózástól. Ezek a nemesi szolgák nyilvánvalóan az akkori gazdasági cselédek voltak. Szinte hihetetlen, hogy 100 adózó jobbágyra 63 szolga esik. Ugocsa megyében — Szabó István adata — 100 telkes jobbágyra 43 házas és 13 hazátlan zsellér, együttvéve tehát 56 olyan úrbéres paraszt jutott, akinek egyáltalán nem vagy nyolcadteleknél kevesebb földje volt. Ha az ugocsai átlagot országosnak vesszük, akkor is a 18. század végén 100 telkes jobbágy mellett 120 úrbéres zsellér és majorsági cseléd élt. A proletarizálódás méreteire mi sem jellemzőbb, mint hogy az 1828. évi adóösszeírás parasztkézen 5,020.675 hold szántót talált, ugyanakkor a majorsági földek területe 9,832.051 hold volt.

A nagybirtok Mária Terézia rendezése után továbbra is elnyelte a kisbirtokokat és szívesebben alkalmazott bérmunkásokat a haladó viszonyoknak megfelelően, mint robotoló jobbágyokat, akik a török háborúk befejeződésével az összezsúfolt felvidéki helyekről visszaözönlöttek s követelődőbbek voltak, mint előtte: külön szerződést kötöttek uraikkal és nagyon vigyáztak érdekeikre, illetve „kiváltság”-aikra. A nagybirtoknak jobban megfelelt a feudális törvények szerint alkalmazott bérmunkás és nem csoda, hogy az 1828. évi adóösszeírás alapján már csak egyharmadra — 12 kat. hold — tehetjük az országos telekátlagot; 1846-

ban pedig 619.527 jobbággal szemben 911.754 zseléért mutatnak ki.

A PRIVILEGIZÁLT TÁRSADALOMBAN a főnemesség közjogilag nem különbözött a köznemességtől: *una eademque nobilitas*. Az egy és ugyanazon nemesség vagyoni helyzetét illetően azonban szintén differenciálódott. Sokan voltak ahhoz, hogy a jobbágyok szolgáltatásaiból egyformán részesedhesse- nek és jól, gondtalanul éljenek. Fényes Elek 1841-ben úgy találta, hogy Csehországban minden 828-ik, Felső-Ausztriában minden 353-ik, Franciaországban minden 180-ik, Galíciában minden 68-ik és Magyarországon minden 20-ik ember nemes. Utánunk egyedül csak Lengyelország következett: ott minden 10-ik ember nemes volt. A 136.000 háztartásra becsült s Fényes szerint 617.521 lelket számláló össznemesség nem élt ugyanazon az anyagi szinten. Egy 1745. évi összeírás 17.963 birtokos és 13.766 birtoktalan nemesi családot említ. E nagy tömegben belül mindkét kategóriában további tagozódás állapítható meg, ami az idők folyamán csak fokozódott s negyvennyolcig a nemesség a parasztsághoz hasonlóan proletarizálódott.

A nemesi társadalom élén a nagybirtokosok állottak. A feudális törvényeknek megfelelően a hatalom és a tekintély az övék volt. „A Nemesség, kivált minálunk, nagy Ajándék, nagy Bötsület, nagy Különböz-

szolgálatban nagybirtokok, nagy jövedelmek várják a lecsúszott nemest. Az esztergomi érsek havi jövedelme 360.000, az egri érseké 86.000, a nagyváradié 70.000 forint. A püspökök is szép járadékot és nagy uradalmakat kapnak. A világiak kevésbé jól fizettek, de azért ők is meg lehettek elégedve. A kancellár lakáson kívül 16.000, a vicekancellár 10.000 + 1000, az udvari kamara elnöke 10.000, az alelnök 6000 forint fizetést kapott. A vármegyénél volt a leggyengébb a fizetés. Alispán 400—800, főszolgabíró 300—400 forintot húzott. A vármegye valósággal úgy szerepelt, mint a nemesség karitatív intézménye. 1845-ben az összes megyékben a háziadó 3,069.415 forintra rúgott. Ebből a tisztviselők és szolgák díjazására 1,108.463, napidíjakra és más személyes kiadásokra további 650.000, utak és hidak karbantartására 204.136, özvegyek és árvák segélyezésére 6214 forintot fordítottak. Az utak karbantartása egész Magyarországon alig került valamivel többbe, mint a jtnegyvei szolgák egyenruhájának megújítása és fegyvereik javítása, melyre 168.368, s kevesebbe, mint a hivatalnokok útiköltsége, melyre 297.673 forint volt előirányozva ... Aki nem tudott az egyháznál, államnál, vagy vármegyénél elhelyezkedni, szabad pályára ment. A legkedveltebb foglalkozás az ügyvédség volt, de sokan lettek orvosok mérnökök, tanárok stb. A teljesen lecsúszott, illetve a már eredendően szegény, föld-

telen, nincstelen proletárszintre szorult kisnemesek ipart választottak: csizmadia, szűrszabó, korcsmáros, mészáros stb. mesterséget tanultak és folytattak.

A nemesség, bárhogy is alakult a sorsa, kezében tartotta az országot s annak vezetését. Ez a vezetés nem mindig volt megfelelő. Különösen a közhivatalokba kerültek alkalmatlan kisebbségek, selejtes elemek. A közpénzek lelkiismeretlen, önkényes kezeletése, az igazságszolgáltatás részrehajlása, pártoskodása, az adókiivetés igazságtalansága, a közmunkák jogtalan felhasználása, vesztegetés, lustaság és a hatalmaskodó bürokrácia egyéb hibái jellemzők rájuk, ezekkel vádolják őket a jobbak. Dessewffy József gróf a vármegyei visszaélések láttán kiált fel s mondja a legszörnyűbb ítéletet: „Lehetetlen becsülnöm hazám fiainak nagyobb részét a kimondhatatlan alávalóságok miatt.⁰ A proletarizálódás lelki, szellemi területen is jelentkezik: a nemesség így játssza el szerepét és veszíti el a játszmát még a közeledő nagy vihar előtt.”

A „NAGY PER.”

A NEGYVENNYOLC előtt három kérdés körül zajlott a vita az országgyűléseken, a sajtóban és az irodalmi körökben. E három kérdés: a közteherviselés, az örökvaltság és a népképviselés. A nemesség nem fizetett adót s nehezen tudta elképzelni azt a

világot, melyben neki is adóznia kell. Az örökváltság pedig életének bázisát törte volna össze, mert hiszen az egész nemes társadalom a jobbágy szolgáltatásából tengődött, avagy dőzsölt, attól függően, hogy néhány telek gazdája vagy néhány tucat major birtokosa volt-e? A népképviselő az eddig kirekesztett tömegek politikai szereplését tette volna lehetővé, amittől szintén irtóztak a nemesek.

A közeledő forradalomnak voltak ugyan viharadarai: írók, politikusok és jurátusok, akik azonban nem ismerték fel a kérdés lényegét, mert társadalomszemléletük magától értetődőnek találta, hogy vannak parasztok, munkások és urak. A nemesség nagy többsége ragaszkodott a királysághoz, köztársasági programot elvétve, néhány radikális író és politikus vallott. Tudatos állásfoglalást a radikálisok keretén belül csoportosuló centralistáknál figyelhetünk meg. Polgári szemléié tükkel szigorúan elhatárolták magukat úgy jobbra, mint balra, de amit mondtak, annak hitele volt s tudásuk, műveltségük és politikai kultúrájuk a polgári radikalizmus iskolapéldája. S még ők sem látták úgy a helyzetet, hogy annak gyökeres megváltoztatására gondoltak volna.

A nemesség megrökönyödve figyelte már a 18. század agrárpolitikáját is. Egy versíró ilyeneket mond Mária Terézia úrbéri rendeletéről: „Jut eszembe, midőn Urbár hirdetésén, Nálad tánc közt sírtunk Ha-

zánknak esésén.” A nemes ember a jobbágy sorsának enyhítését a hazára veszélyesnek tartotta. A rendi tudat tartózkodás nélkül nyilvánult meg a jobbágysággal szemben, akit „a Természet azon állapotába helyeztetvén, mintegy örökös nyomorúságra eljegyzett s a törvény az adófizetésre eltökélt.” Hont vármegye még a királynak is azzal érvelt, hogy „a Gondviselés, mely az emberi nem felett örökös, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgálkává szülessenek.” Ez a nemesi szemlélet nem tudta elképzelni azt, hogy a jobbágy szabad földjének birtokosa legyen és még kevésbé tudta elgondolni azt, hogy ő maga is részesedjék a közterhekben. Hiába érveltek a 19. század elején a haladó szellemű írók és politikusok, a nemesek nagy többségben ellene voltak minden reformnak.

Jellemző a kor szemléletére, hogy Széchenyi igen enyhe javaslatait, melyek között a jobbágyosság felszabadítása nem is szerepelt, a felháborodás olyan vihara fogadta, amilyenre alig volt példa a magyar politikai élet történetében. Desseffy József gróf kijelenti, hogy „puszta rágalom a földesúr kizsákmányolásáról szóló állítás.” Számos röpirat Széchenyit parasztlázító-nak és tulajdonrabló-nak nevezi s több vármegye nyilvánosan elégeti könyveit.

Egy névtelenül megjelent röpirat „Anti-úrbér Váltás” címmel 1844-ben így sorakoztatja fel gúnyo-

san a jobbágyság elleni vádakát: „Szemem előtt lebeg papjaink, nagyjaink, királyaink azon régi s mindig új argumentációja, mely szerint a paraszt buta, erkölcs-telen és szegény oly annyira, hogy a mostani társasági viszonyok mellett néni lehet a népet felvilágosítani, mert az revolútióra vezetne. Jön a földesúr és hajdújával, törvényes úriszékével, tömlöccel, bottal és kisajátítással ildomozza ő kelmét; jön a nemes vármegye, megint a földesúr más kiadásban, előáll sedriájával és fogházzal, bottal dolgozó házzal ildomozza ő kelmét; jönnek a papok, kik előállanak az ördöggel, jönnek az iskolamesterek, a falubírák, de jön mindenk felett a király s előáll katonáival és sízuro nyokkal ildomozza ő kelmét; már most legyen emberfia, aki meg tudja mondani: kié tehát a magyar paraszt és földje. Vagy által kell tehát mennünk a rab-szolgaság rendszerére, vagy pedig szabadnak és függetlennek kell nyilatkoztatni minden polgárt, tehát a parasztnak személyét és vagyonát is.”

HA A REFORMEREK nem is látták a maga teljességében a parasztkérdést, annak megoldására állandóan gondoltak. A magyar politikai élet küzdőterén 1830 táján jelent meg az a politikus nemzedék, mely a jobbágyok helyzetét a lehetőségekhez képest javítani akarta s végül fel is szabadította őket. Az 1832—36. évi országgyűlésen, hosszú úrbéri vita után

a Mária Terézia által bevezetett urbárium és a II. József által biztosított szabad költözködési jog keretében újbóli szabályozták a földesúr és a jobbágy viszonyát. Ez az országgyűlés az úgynevezett úrbéri kötésekről is hozott törvényt, ami azt jelentette, hogy a jobbágy magánjogi egyezményrel megválthatta magát. Éltek is a jobbágyok ezzel a lehetőséggel de alig néhányan tudták megváltani magukat. Acsády szerint mindössze csak 22 megváltás történt.

Kezdetben a reformerek nem is gondoltak a jobbágyság felszabadítására: rendi szemléletüket nem tagadhatták meg s főleg nemi vághatták meg maguk alatt a fát, mert hiszen a nemesség a jobbágy terményszolgáltatásaiból és robotjából élt, a nagybirtokok meg a napóleoni háborúk gabona-konjunktúra után beállott nagy gazdasági válságban birkalegelőnek használták vagy bérelték s így ez tisztára munkanélküli jövedelmet biztosított a tulajdonosának; magától értetődően tehát a nemesek saját maguk ellen nem akartak reformokat... Még Kossuth is csak a nagy európai szabadságeszméktől lelkesítve és indulataitól fűtve vitte bele a politikai küzdelembe a jobbágyfelszabadítás gondolatát. Forradalmárnak nem tekinthető, hiszen közvetlenül 1848 előtt ezt írja: „Megtanultam a históriából, hogy sa forradalmak napjára gyakran a szolgaság hosszú éjjele következik; oly fegyver az, amelyhez csak a kétségbeesés folyamo-

dik...” A nemességről így vélekedik: „S nemzetem jövődjé nem olyképpen tűnik fel lelkem szemei előtt, melyben a nemesség nincs, hanem olyan alakban tűnik fel, melyben a nemesség a néppel, a szabadsággal egybeforrva, olyan mint testvérek között a fiú elsőszülött, a család vezére, a háznak erős szegletköve, mely csak szeretet és bizalom tekintetével találkozik ...”

A paraszt-kérdés forradalmi súlyát valamennyien érezték, különösen az 1831. évi felsőmagyarországi parasztlázadás után, majd a galíciai forradalom is erőteljesen befolyásolta a hangulatot és a jobbak határozottan követelték, hogy a nép minél előbb földet, szabadságot és jogokat kapjon. Eötvös ezt mondja: „A nemesség adómentességét nem jognak, hanem csak egy óriási visszaélésnek tartom.” Kölcsey meg már arról álmodik, hogy az alkotmány hétszáz ezer ember — a nemesek — puhaság és szegénység által elajjasodott lelke helyett tízmillió — a jobbágyok — felemelkedhetőt nyerjen.

Erre válaszol Táncsics, az akkori idők egyetlen szocialista politikusa a következő szavakkal: „Azt mondja a nemesség: fogadjuk be a népet az alkotmány sáncaiba; mily roppant csalódás! mintha bizony a kicsiny rész; fogadhatná be nyomorult árkai közé a sok millióból álló népet? Ha ellenünk vetitek, hogy ez nem az egész népnek szava, megengedjük, mert

igaz, testvéreinknek nagy része majd barommá van alacsonyodva; de mi kik szót emelünk, akik kiáltunk, az egésznek érzését, óhajtását fejezzük ki. Mert érezni a nyomasztó terhet még a legtudatlanabb is képes. Míg szabadságunk és jogaink nem egyenlők, míg a különféle kiváltságok meg nem szűnnek, addig összetartok nem lehetünk soha. Vagy más szavakkal: nekünk, nemeseknek és parasztnak tökéletesen össze kell olvadnunk, mindnyájunknak egyenlő polgároknak kell lennünk... Mi egyenlőséget akarunk. Gondjaitok Galíciára, természetesnek fogjuk találni, hogy elnyomott és kirabolt népet az olyan nemesség ellen fellázítani könnyen lehetett. Mit tett ez ellen az országgyűlés? A múlt országgyűlésen a törvényhozók kimondták, hogy mi parasztnak is szerezhetünk tulajdon földet. Ha kedvünk volna tréfálni, azt kérdeznénk: csúfolni akartak-e bennünket a törvényhozók, mikor határozták, hogy mi koldusok tulajdonbirtokot szerezhetünk? Olyan földet, ami sohasem volt a nemességé! Dolgoztak már a múlt országgyűlésen is a mi részünkre; meghozták az úrbért, mint jótéteményt, pedig éppen ezen úrbér a legnagyobb veszedelme a hazának; megengedték a tagosztályt, de nincs benne köszönet; hol történt is, a parasztság vesztett. Még egyszer tehát: örökváltságot akarunk. Robot és dézsma váltságnélküli eltörlését. Nekünk e földön és földből élni kell, itt e földön tehát akkora darabhoz,

mennyi éltünk fenntartáshoz szükséges természeti jussunk... Valami változásnak kell történnie, jobbra vagy balra. Ez állapot meg fog szűnni, vagy ti, nemes atyafiak szüntetitek meg, vagy mi parasztok, vagy mind ketten együtt, de szűnnie kell. Mi megteesszük, amit a végső szükség s ínség tennünk kényszerít, mert hiszen tudjátok, a nevezetes példabeszédet: a szükség törvényt bont. Aki erősebb, az fog győzni. Ez a föld a mienk, mi munkáljuk meg és ha ti nem akarjátok aa igazságot törvényben kimondani, majd a szükség-től kényszerítve mi fogjuk kikiáltani.”

Ezek a szavak a nemességnek szóltak s minden bizonnal hatással is voltak rájuk, mert hiszen a nemesség, köztük Kossuth is fedtek a forradalom kitörésétől. Az udvar politikája is idegesítette őket; Bécsben úgy gondolkoztak, hogy a követelődző magyar nemesség sakkbantartására a jobbágyság forradalmi hangulatának a szítása a legjobb eszköz ...

AMIKOR 1847 VÉGÉN a királyi meghívó levelet kiküldték az 1848. évi országgyűlésre, még semmi sem sejtette, hogy ez lesz az utolsó rendi országgyűlés Magyarországon. Ha a követeken múlik, nem is történik változás. A pozsonyi országgyűlés munkáját azonban megzavarta a februári párisi forradalom, mely egész Európán végigszáguldott: Bécsben is és Pesten is megmozdult a nép s a nemesség ijedté-

ben lemondott jogairól. Az 1848. évi IX—XIII. törvénycikkek megszüntették a jobbágyságot és a földesurak kártalanítását a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezték.

A pozsonyi hallatlan izgalmat a magyar főurak napló jegyzetei hűen visszatükrözik. Lónyay Menyhért azt írja, hogy a februári párizsi napoknak félelmetes hatásuk volt. Egy másik főrend, báró Podmaniczky Frigyes így nyilatkozik: „Ha mindazokra gondolunk, amelyek Európa-szerte történnek, borzadály fogja el aiz embert...” Paskay Gyula így emlékezik: „Egész áldott nap híreket hajhásztunk, kaptunk olyan újságot is, hogy Pest alatt, Rákoson 100.000 ember csődült fegyver alá s hogy ezen népsereg a lengyel forradalomban szolgált tiszték által a kaszaforgatás rettentetes harci mesterségében gyakoroltatik, mi szerint Kosuth parancsára bárhol helyt álljon. Elhittük e hírt utolsó betűig.” S nyilatkozott Petőfi Sándor is, aki koronatanúnak tekinthető. Napló jegyzeteiben ezt írja: „Az urbért eltörölte az országgyűlés. Nagyon szép tőle, de még szebb lett volna ha ezt elébb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagylelkű nevet, de most, midőn ezt a végső szükségből tette és ijedtségből, nem tarthat rá számot. A tekintetes karok és rendek s a méltóságos s nem tőm miféle főrendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Sándor Rákoson tanyáz, de nem egyedül, hanem 40.000 paraszttal egyetemben s

ezen kellemetes meglepetés lódította azon nagylelkűsége, hogy az úrbért azonnal eltörölték... Nevetséges tőlük nagylelkűséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is!”

E tanúvallomásokból megállapítható, hogy nem a józan politikai belátás, a parasztkérdés tárgyilagos mérlegelése és az egyetemes magyar érdekek előtérbe helyezése szabadította meg a jobbágyságot bilincseitől, hanem az európai forradalom, mely feltartóztathatatlanul Magyarországot is cselekvésre készítette. A cselekvő férfiak többsége a nemességből került ki; ezek aíz a hagyományos magyar politikát folytatták, mely a Thurzók, Nádasdyak, Eszterházyak, Zrinyiek Rákócziak stb. tetteiben nyilvánult meg. E nemes főurak a rendi szemlélet ellenére meglátták a mindenkori magyar sorskérdések lényegét s igyekeztek a lehetőségekhez mérten segíteni. Az ő szellemük jelentkezett a 48-as reformerekben: az elérkezett történelmi pillanat olyan magasságba emelte őket, ahonét át tudták tekinteni a magyarság helyzetének új alakulását s minden vita és ellenkezés nélkül egyhangúan szabadnak nyilvánították a parasztságot. A nemesség tömegeiben nem képviselte ezt a liberális felfogást, ellene is volt a jobbágyfelszabadításnak, de tudomásul kellett vennie, hogy az általa képviselt politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedés felett el-

járt az idő s számukra nem marad más hátra, mint beletörődni a megváltoztathatatlan folyamatba.

Ezernyolcszáznegyvennyolc nagyszerű szándékait ismét keresztülhúzta az a Végzet, mely a magyar történelem folyamán minden szabadságharcot és forradalmat elbuktatott. Alig talált önmagára a nemzet s alig szolgáltatta ennek bizonyítékait, máris szembe találta íragát az osztrák-német imperializmus utoljára jelentkező s éppen ezért sokkal kegyetlenebb elnyomásával. A 48-as Magyarország, mely a történelmi időkhöz méltóan szabadnak nyilvánított minden magyar embert, a szabadságért elsízánt és véres harcokat vívott, de a zsarnokság összefogott a zsarnoksággal, az osztrák császár az orosz cárral s a szabadságára és függetlenségére mindig büszke magyar nemzet ismét az önkény, az imperialista szadizmus áldozata lett.

A PARASZTÉLETFORMA CSŐDJE.

A MEGOLDÁS nem volt mindenben kielégítő. Az erősen proletarizálódott parasztság nem részesült a földből úgy, ahogy az kívánatos lett volna. A telkes jobbágyból birtokos paraszt lett: a cselédek és a zsellérek továbbra is nincstelének maradtak, így ők jártak a legrosszabbul. A jobbágyság kezén 13 millió kat. hold föld volt, ez képezte a megváltás objektumát; a nemesség kezén lévő 32 millió kat. hold a magánbirtoklás szigorú elvei szerint elhatárolódott és

a maga teljességében a földesurak tulajdona lett. Korábban a legelőt, nádat, cserjést stb. közösen birtokolták, azokból a jobbágyok és a zsellérek a különböző szolgáltatások ellenében szintén részesültek: az elkülönítéssel a zsellérek, akiknél a különféle használati jogok a megélhetési bázist jelentették, kiszorultak a közös legelőről, erdőből stb. és most már a kietlen nincstelenség a legmostohább sors várt rájuk a feudális országban. Biztos történelmi ösztönrel megérezzük, hogy olyan nagy igazságtalanságot követtek el velük szemben, ami a további életükre végzetes kihatással lesz: a 48-as napok lázas viharzásában azonnal cselekedtek is, de nem tudták elérni céljukat, nem kaptak földet, mert akkor már a nemzet élet-halál harcát vívta s Kossuth kénytelen volt a statáriumot kihirdetni s a „fogalásokat” erélyesen beszüntetni.

A magyar paraszttársadalomnak a múlt század 70-es éveiben már olyan a felépítése, mint amilyenek most látjuk. A társadalmi piramis csúcsát a gazdag parasztok foglalják el. Ezek egész telkeket tudtak átmenteni maguknak, sőt birtokállományukat a következő évtizedekben jelentős mértékben növelték. A községek a rájuk eső közbirtokossági legelőket, amikor a szántóföldi gazdálkodás felváltotta a külterjes pásztorkodást, a telkek arányában osztották szét. Nem egy esetben többet kapott a legelőkiosztásból a volt úrbéres jobbágy, mint a 48-as birtokmegváltással.

Szarvason például egy egész telekre 56 kat. hold le-
 gelő jutott. Az alföldi különleges fejlődésű, az agrár-
 polgárosodást a hódoltsági, majd a későbbi idők kü-
 lönleges hatásra újból kezdő kövületekben mindenütt
 ez volt a helyzet: a legelőelkülönítésekkel és a bomló,
 eladósodott s éppen ezért felparcellázott nagybirto-
 kok megvásárlásával kialakult a csekély számú, de a
 vezetést minden téren a kezében tartó nagy-
 p a r a s z t s á g . A töredék telkesek már nem része-
 sedhettek nagyobb mértékben a legelőkből, nem vá-
 sárolhattak újabb területeket a széteső latifundiumok-
 ból birtokaikhoz: ezek a k i s p a r a s z t o k a társa-
 dalmi piramis közepén helyezkednek el és még ma is
 csak annyi földdel bírnak, amennyit a családtagjaikkal
 könnyen megművelhetnek. Legalul a törpebirtokok és
 a nagybirtokokon élő cselédek, a nagygazdánál szol-
 gáló tanyások, bentkosztosok, kisbéresek, a koszos bir-
 toklásból kiszorult s a proletár-jelleget határozottan
 felöltő zsellérek mint m e z ő g a z d a s á g i mun-
 k á s o k , napszámosok, summások, részesek a társa-
 dalmi piramis hatalmas, masszív alapját képezik. A
 társadalom felépítése most már valóban piramisszerű:
 a csúcstól lefelé az aljáig egyre szélesedő szinteken
 állanak a különböző agrártársadalmi rétegek, melyek-
 nek a helyzete a termelőeszközökhöz s az egymáshoz
 való viszonylatukban a kategóriákon belül nem, csak
 azok között problematikus.

Elvben felszabadult a parasztság és egyenlő lett az ország többi állampolgárával. Különleges fejlődése és helyzete a valóságban mégsem tette egyenlővé. Az ország vezetése a feudális réteg kezében maradt. A nagybirtok állományát a 48-as forradalom és szabadságharc viharain s az osztrák abszolútizmus évtizedein majdnem érintetlenül átmentette, vagy ha egyes latifundiumok tulajdonosai annyira eladósodtak, hogy kénytelenek voltak megválni birtokaiktól, akkor olyan pozíciókba kerültek, hogy a még mindig feudális jellegű politikai, társadalmi és gazdasági életünkben a vezetést megtarthatták. A nagybirtok döntő politikai szerepe az ország demokratikus átalakulását megakadályozta s a kisajátítást szenvedő tönkrement nemesiség pedig a feudális államvezetés megfelelő tisztviselői karát szolgáltatta, amikor az állami, vármegyei és városi hivatalokat elfoglalta. Ezt a folyamatot a parasztság nem tudta feltartóztatni, sem megváltoztatni: egyformán hiányoztak hozzá a politikai és gazdasági erői.

POLITIKAILAG nem tudott érvényesülni, mert nagy tömegeiben kívül maradt továbbra is az alkotmány sáncain, nem kapott választójogot, akik kaptak, azok sem élhettek vele meggyőződésük szerint, mert nyílt szavazás volt; a parasztság politikai szereplése kimerült abban, hogy választások idején az urnák elé

járult és pillanatnyi hangulatától s a választási apparátus rendelkezésére álló karhatalmi eszközöktől befolyásolva leadta az éppen kéznél levő pártra, vagy jelöltre a szavazatát. **G a z d a s á g i l a g** olyan nagy, szervezett erővel találta szemben magát, hogy azokkal megbirkózni nem tudott. Amikor a magyar parasztság felszabadult, a kapitalizmus teljes rendje már régen kiépült s abban a mérkőző erők a keletközép-európai parasztságnak, köztük a magyarnak is, hátrányosabb helyzetet jelöltek ki. A magyar parasztság szervezetlenül állott a kapitalista versengésben, a patriarkális keretek leomlottak körülötte, életformájának közösségi vonásai elhomályosultak, atomizálódott, individuális egységekké vált s hosszú idő múltán eszmélt csak arra, hogy a kereslet és a kínálat nagy taktikai mérkőzésében csak szervezeten vehet részt. **G a z d a s á g i** és társadalmi életének teljes átalakítása nélkül nem is tud szervesen beleilleszkedni az európai társadalomba: parasztság marad abban az értelemben, ahogy azt Kelet-Közép-Európa történelmi fejlődése, politikai, társadalmi és gazdasági erői megszabták.

A **PARASZTÉLETFORMA** már nem felel meg a parasztságnak, abból ki akar lépni s e szándékának több jelét adja. Amikor a paraszttársadalom mai formáját nyerte s úgy látszott, hogy a külső körülmények és a belső törvények ha nem is örök időkre, de legalább

néhány évtizedre megszabták a magyar parasztság sorsát, legelnyomottabb és legnyomorúságosabb rétege, az agrárproletariátus programjával és mozgalmával rést akart ütni a parasztéletforma merevedő falain. Az egész világon egyedülálló, párját nem találó, a sajátos magyar viszonyok között fogamzott agrárszocializmus a magyar parasztság tényleges felszabadulását a demokratikus eszmék győzelmében látta. Demokratikus programmal, a szabadság és függetlenség magyar földön örök érvényű ígéivel, az egyetemes emberi eszmények vállalásával, „radikális szociálpolitikával és földreformmal, a politikai jogok kiterjesztésével és titkos szavazással akarta a feudális Magyarország helyébe a szociális Magyarországot megteremteni. Ez a próbálkozás a régi, nagy parasztmozgalmak eszmei vonalán állott és azt a töretlen akaratot és hitet szimbolizálta, mely a magyar parasztság történelmi arcának legszebb vonása. Nem rajtuk múlt, hogy nem sikerült a próbálkozás: a magyar politikai élet hadállásai lehetetlenné tették a demokratikus erők érvényesülését. Az agrárszocializmus elbukott, de nem tűnt el nyomtalanul: szellemi öröksége a későbbi és a jelenlegi parasztprogramokban töretlenül éi. A magyar parasztság a feudális országban demokratikus elveket hirdet és demokratikus életformát vár.

A politikai tünetek mellett gazdasági és társadalmi jelenségek is bizonyítják, hogy a parasztélet-

forma csődbe jutott. Az agrárszocialista törekvések összeomlása egybeesett azzal a nagyarányú kivándorlással, mely Magyarország területéről az első világháborúig 1.5 millió embert evakuált. A kivándorlással egyidőben nagyarányú városbaözönlés is kezdődött: a paraszt- és a polgári életforma nagy feszültségei váltották ki ezeket a mind hatalmasabb arányú folyamatokat. Boldogulásának és érvényesülésének lehetőségét kereste és találta meg a parasztság a kivándorlással Amerikában s az elvándorlással a szabadabb levegőjű, demokratikusabb szervezetű, sokkal fejlettebb szociális berendezkedésű, illetve szemléletű városokban. S ha erre sem volt alkalma, akkor sorsformáló próbálkozásai a benső vívódás területén jelentkeztek: egykézetc, vagy szektákba menekült.

Az új életformát kereső magyar parasztság mellett mindig ott állottak a magyar írók. Nincs a magyar irodalomnak egyetlen reprezentánsa sem, aki nem a népért, az elesettekért, az elnyomottakért harcolt volna. Minden magyar író lángoló megértéssel és szeretettel figyeli a népet s talán a világ egyetlen nemzetének irodalmában sem foglal el olyan központi helyet a parasztság sorsa, problémái, élete, mint a magyaréban. Tudatos ez az irodalmi hitvallás s egyúttal biztosíték arra, hogy a magyar parasztság végül is felszabadul és új, demokratikus közösségben élhet. A két világháború között a magyar írók megvizsgálták a

magyar társadalom felépítését, strukturális bajait, feltárták az összes mulasztásokat, a nemzeti bűnöket: olyan lelkiismeretvizsgálatot végeztek, mint amilyent a francia írók az összeomlás után. Megállapították a bajokat és megjelölték a segítség lehetőségét és módjait. Ma már teljesen kész a program, csak lehetőség kell a végrehajtására. Ha a politika mostohán bánt is a magyar parasztsággal, az irodalom mindenért kárpótolta és teljes elégtételt adott neki. Kárpótolta és emberi valójának teljes értékében mutatta be. Ha a körülmények megváltoznak, akkor népünk nemcsak külső vonatkozásokban tud beleilleszkedni az új Európába, hanem belső értékeit is teljességgel kifejezheti és kifejtheti.

A JÖVŐ.

EGY AMERIKÁT JÁRT magyar író ezt írja az új világban megtelepedett magyar kivándorlókról: „Bizony, láttam valaha szegény kubikosok tulajdonában lévő emeletes házakat, két-három fürdőszobával, ízléses és finom berendezéssel, szép könyvespolcokkal, írógéppel és íróasztallal, zongorával, modern rádióval. Megfigyelhettem szerény és úriás viselkedésüket, jó ruházatukat, mely semmivel sem volt alábbvaló, mint bármelyik úgynevezett értelmiségé. Találkoztam idősebb, harminc-negyven év óta Amerikában tartózkodó magyarokkal, ezeknek még a mozdulataik is megváltoztak, megfinomodtak és kinemesedték, nem is szólva viselkedésükről, méltóságteljes magatartásukról. Jó barátságba kerültem egy valaha Szolnok megyéből elszármazott summás munkással, aki ma már úgy mozog, úgy ruházkodik és úgy veselkedik, hogy egy magasrangú budai miniszteriális öregúr, egy méltóságteljes államtitkár sem különben”

Ez a példa, s a hazai és külföldi példák ezrei bizo-

nyitják, hogy a lehetőségek és a cselekvési szabadság birtokában a magyar parasztság megtalálja önmagát: úgy él, dolgozik, viselkedik, mint ahogyan az a felszabadult emberek körében szokás. Nem olyan a természetete, hogy elfogadja a szalgaságot: múltja, történelmének minden jelentősebb eseménye és jelenlegi élete azt bizonyítja, hogy ez a nép nem tud és nem akar szolga lenni, szabad élési után vágyik, éppen ezért méltó is a szabadságra, s bármi történjék Európában, bárhogy alakuljék is az országok és a nemzetek sorsa, ez a nép: a magyar parasztság érdemes a kegyelemre ...

IRODALOM: *Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története.* Budapest, 1908. *Agoston Péter: A világi nagybirtok története.* Budapest, 1913. *Czettler Jenő: Az emberi gazdálkodás története.* Budapest. *Deér József: Pogány magyarság-keresztény magyarság.* Budapest. *Eckhatdt Sándor: Úr és paraszt a magyar élet egységében.* Budapest, 1941. *Erdei Ferenc: Parasztok.* Budapest. *Fényes Elek: Magyarország leírása.* Pest, 1847. *Fényes Elek: Statisztika, I—II.* Budapest. *Grünwald Béla: A régi Magyarország.* Budapest, 1910. *Hóman Bálint és Szekjü Gyula: Magyar történet.* Budapest. 1939. *Illyés Gyula: Ki a magyar.* Budapest. *K. Nagy Sándor: A jobbágyság története Magyarországon. Nagybecskerek,* 1891. *Kossuth Lajos: Összes Művei.* Budapest. *Kovács Imre: A paraszteleletforma csődje.* Budapest, 1940. *Lónyay Menyhért gróf: 1847—48-i naplója.* Budapesti Szemle 1896. *Márki Sándor: Dózsa György,* Budapest, 1913. *N. N.; Anti-úrbér válts ág.* Lipcse, 1846. *Paskay Gyula: A jurátusélet 1847—48-ban,* Budapest, 1885. *Petőfi Sándor: Összes Művei.* Budapest, 1942. *Podmaniczky Frigyes báró: Naplótöre-*

dékek. Budapest, 1888. Remenyik Zsigmond: *Amerikai ballada*. Budapest, 1942. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban*. Bécs, 1921. Szabó István: *A magyar parasztság története*. Budapest, 1940. Szabó István: *A magyarság életrajza*, Budapest. Széchenyi István gróf: *Hitel*. V. kiad. Budapest, 1904. Szekfü Gyula: *Állam és nemzet*. Budapest, 1942. Szentmiklósy Lajos: *Magyar őstörténet*. Budapest, 1942. Szentmiklósy Lajos: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1942. Supka Géza: *1848*. Budapest. Stolte István Miklós: *A jobbágyság keletkezése és a Dózsa-féle forradalom*. Budapest, 1934. Táncsics Mihály: *Művei. I—XII*. Budapest, 1873—85.

TARTALOM:

Osztály nélküli társadalom és nomád életforma	9
Az európai feudalizmus és a magyarság	26
A jobbágyság kialakulása	43
Városiasodás és polgárosodás	58
Parasztfordalmak	66
Örök parasztság	83
Proletarizálódás	105
A „nagy per”	121
A parasztéletforma csődje	131
A jövő	139
Irodalom	141